

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
В.Н.КАРАЗІНА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ І ПСИХОТЕРАПІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ У
ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК ЗРІЛОГО ВІКУ ЗІ СТАТУСОМ ВПО ПІД ЧАС
ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ»

Студенки 2 курсу групи ЗПС-62 другого
(магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Психологія» за спеціальністю
053 – ПСИХОЛОГІЯ

Димко А.О.

Керівник: канд.психол.н., доцент закладу вищої
освіти кафедри психологічного консультування і
психотерапії

Харченко А.О.

Чотирьохрівнева шкала оцінювання _____

Кількість балів: __

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК ЗРІЛОГО ВІКУ ЗІ СТАТУСОМ ВПО ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	7
1.1. Поняття емоційної сфери особистості.....	7
1.2. Психологічні особливості емоційної сфери у чоловіків та жінок зрілого віку.....	12
1.3. Результати досліджень особливостей емоційної сфери чоловіків та жінок зі статусом ВПО.....	18
Висновки до першого розділу.....	21
РОЗДІЛ II. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	23
2.1. Опис вибірки та процедури дослідження.....	23
2.2. Характеристика методів дослідження	24
Висновки до другого розділу.....	27
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ У ЛЮДЕЙ ЗРІЛОГО ВІКУ ЗІ СТАТУСОМ ВПО ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	28
3.1. Дослідження особливостей прояву базових емоцій у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.....	28
3.2. Дослідження особливостей тривожності у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.....	32
3.3. Дослідження особливостей прояву агресії у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.....	34
3.4. Дослідження особливостей прояву ознак депресії у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.....	38

3.5. Дослідження особливостей прояву травматичного стресу у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.....	39
3.6. Виявлення особливостей факторної структури взаємозв'язку емоцій у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.....	44
Висновки до третього розділу.....	53
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	60
АНОТАЦІЇ	66
ДОДАТКИ.....	68

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. З початком воєнного стану в Україні з 24 лютого 2022 року, зросла кількість внутрішньо переміщених осіб в межах території країни. Це питання стає особливо актуальним, так як переселенці зазнають великих труднощів у процесі адаптації до нових незвичних умов життя та нового соціального середовища. Таким чином, виникає потреба детальніше дослідити емоційний стан цієї групи населення. Внутрішньо переміщені жінки та чоловіки зрілого віку можуть відчувати горе, страх, тривогу, відразу та можуть стикатися з недостатньою підтримкою зі сторони родичів та друзів, які не зазнали внутрішнього переміщення. Для людей зрілого віку перелічені фактори можуть мати значний вплив на психічне здоров'я та загальний стан самопочуття. Тому, вважаю, важливим провести дослідження щодо психологічних особливостей емоційної сфери у чоловіків та жінок зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.

Вивчаючи недавні наукові публікації, було з'ясовано, що емоційна сфера людей зі статусом ВПО досліджувалась спеціалістами, зокрема такими як Жан-П'єр Бушар, Ненсі Стіглер, Ендрю Си Ли. Так наприклад, Жан-П'єр Бушар з колегами виявили вплив травматичних подій, пов'язаних з вимушеним переміщенням, ризик розвитку психічних розладів, які включають гострий стресовий розлад, посттравматичний стресовий розлад, вживання хімічних речовин. Як показало дослідження, симптоми ПТСР проявили від 30 до 80 % осіб зі статусом ВПО, що є показником значно перевищуючим показник серед населення, який складає 8% [53].

Автор Ендрю Си Ли в своїй статті пише про психологічний стрес, через внутрішнє переміщення, і виникає він через різні фактори, зокрема втрати, розтавання, страх, тривога щодо майбутнього.

Аналіз робіт українських науковців щодо психологічних особливостей емоційної сфери внутрішньо переміщених осіб показав, що проведені дослідження Інститутом психології імені Г.С. Костюка НАПН України виявили, що люди, які мають статус ВПО мають вищий показали, що люди зі

статусом ВПО мають вищий рівень тривоги, депресії та стресу в порівнянні з людьми, які не мають статусу. Також дослідження продемонстрували, що люди з ВПО виявляють, що внутрішньо переміщені особи проявляють високий рівень резильєнтності і адаптації до нових умов. В той же час, дослідженням Київського інституту соціології виявлено поширеність проблем серед осіб зі статусом ВПО, такі як складнощі з влаштуванням на нову роботу, не достатня кількість соціальних контактів та підтримки зі сторони держави.

Оскільки існують обмежені результати як теоретичних, так і емпіричних досліджень у цій тематиці, виникає необхідність проведення емпіричного дослідження для отримання більш повного розуміння цієї проблеми.

Об'єкт: емоційна сфера.

Предмет: психологічні особливості емоційної сфери у чоловіків та жінок зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.

Мета: виявити статеві особливості емоційної сфери у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.

Гіпотеза: зміни в емоційній сфері чоловіків і жінок тенденційно зберігаються, зміни є, але між самими чоловіками і жінками різниця не значуща, в обох групах підвищується тривога, страх, гнів, агресія, презирство.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу щодо поняття емоційної сфери та її особливостей у особистостей зі статусом ВПО.

2. Виявити особливості прояву базових емоцій у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.

3. Виявити особливості тривоги та прояву агресії у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.

4. Виявити ознаки депресії та особливості прояву травматичного стресу у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.

5. Виявити особливості факторної структури взаємозв'язку емоцій у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.

Методи дослідження:

Теоретичні: аналіз наукової літератури, що стосуються теми дослідження.

Емпіричні:

1. Методика «Шкала диференційних емоцій» К. Ізарда
2. Шкала проявів тривоги Тейлор
3. Методика діагностики показників та форм агресії Басса-Дарки
4. Шкала депресії А.Т. Бека
5. Тест на визначення рівня стресу (за В. Ю. Щербатих)

Математичні: метод Краскела-Уолліса, факторний аналіз (метод головних компонент з обертанням Varimax).

Розрахунки виконані за допомогою статистичних програм SPSS Statistics 23 та Microsoft Office Excel.

Характеристика вибірки: у дослідженні беруть участь 120 учасників, громадяни України, віком від 40 до 60 років, розподілені на 4 групи:

- гр.1 - жінки зі статусом ВПО після 24.02.22 – 31 особа;
- гр.2 - жінки без статусу ВПО - 35 осіб;
- гр.3 - чоловіки зі статусом ВПО після 24.02.22 - 32 особи;
- гр.4 - чоловіки без статусу ВПО - 22 особи.

Учасники вибірки добровільно погодилися взяти участь у дослідженні.

Практична значущість цього дослідження полягає у можливості покращення психологічної підтримки чоловіків та жінок зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.

Структура роботи: вступ, 3 розділи, в яких по 3 підрозділи та висновки по кожному розділу, загальні висновки, список використаної літератури та джерел, анотація українською та англійською мовами, додатки.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК ЗРІЛОГО ВІКУ ЗІ СТАТУСОМ ВПО ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття емоційної сфери особистості

Поняття емоційної сфери охоплює комплекс емоційних переживань, почуттів і настроїв, які відображають внутрішній стан людини та її спосіб взаємодіяти з навколишнім середовищем. Ця сфера визначає, як людина реагує на різні життєві ситуації, що виникають в її житті в результаті впливу зовнішніх і внутрішніх факторів. Емоційна сфера – це важлива складова частина психічного здоров'я і займає важливе місце у формуванні поведінки особистості. [3, с.25].

На думку вчених Р. Павелківа і О. Цигипала, структура емоційної сфери складна і охоплює спектр різноманітних емоційних явищ, до числа яких входять: емоції, почуття, настрої та інше [38, с.89]. Всі ці аспекти мають свої характерні риси, особливості утворення, динаміку розвитку та впливовий ефект на поведінку особистоті.

Емоційна сфера людини охоплює повний спектр емоційних переживань і емоційних реагувань людини, враховуючи простіші емоції, зокрема страх, злість, гнів, радість, тривогу, так і складні емоційні стани: емпатія, любов та ненависть. Емоційна сфера формує сприйняття та реакції людини на життєві ситуації і має вплив на поведінку, взаємодію з соціальним середовищем і психоемоційний стан.

Внаслідок впливу різних аспектів, таких як: біологічні, психологічні і соціальні відбувається формування емоційної сфери, де до біологічних факторів належать генетична предрасположеність, характеристики нервової системи та гормональний баланс; до психологічних належать: особистий

досвід, індивідуальні риси характеру та пізнавальні процеси; а до соціальних - оточення, середовище виховання та соціальні прийняті стандарти [2].

Емоції мають визначний вплив на мотивацію, процес прийняття рішень, здатність до адаптації та рівень стійкості до стресу, тому розуміння емоційної сфери є дуже важливим для психології і нові дослідження, які проводяться в цій сфері сприяють створенню ефективних методик психотерапії, консультування, орієнтованих на поліпшення емоційного здоров'я та загальної якості життя особистості [49].

За словами К. Ізарда особистість являє собою таку структуру, частини якої взаємопов'язані, і емоції мають вплив на перцептивні, когнітивні і моторні системи організму. Переживання, які відчуються індивідом, можуть відрізнитися за своїми проявами, де емоції не є сталими, вони виникають як реакція на певні ситуації або стимули, в той час як почуття є більш стабільною реакцією на ці аспекти [6].

В той же час, емоції можна класифікувати на дві основні групи: прості і складні. Прості емоції є негайною реакцією на певний стимул, з'являються швидко і мають прямий та ясний зв'язок з причиною, яка їх спричинила, наприклад, до таких простих емоцій можна віднести гнів, радість, здивування або страх, вони, як правило, є короткочасними і зникають після того, як стимул припиняє свою дію. При цьому, складні емоції виражаються через непрямі реакції і не мають прямого зв'язку з фактором, який їх викликає. Складні емоції виникають без явного стимулу або як результат міксу кількох простих емоцій, зокрема такі емоції часто залежать від соціального контексту та особистого досвіду і можуть включати, наприклад, провину, гордість, співчуття, сором, ревності. Часто складні емоції тривають довше та включають переконання, спогади. Для кращого розуміння людської поведінки буде важливим розуміння різниці між простими і складними [2].

Вивчаючи процес трансформації простих емоцій протягом життя особистості, Ізард запропонував теорію фундаментальних емоцій, яка описує, як емоції взаємодіють із розумінням та стимулом. За його теорією, існує

десять основних емоцій, які поділяються на групи. До позитивних емоцій він відносить радість, здивування та інтерес; до тривожно-депресивних - страх, стид і провину, а до категорії негативних емоцій належать презирство, відраза, гнів і горе. Кожна з цих емоцій має характерні патерни вираження, що формують унікальні переживання і інші емоційні стани є похідними від основних емоцій, описаних у теорії [26]. Ці емоції можуть взаємодіяти між собою, посилюючи або послаблюючи інші емоційні стани. Ізард вивчав емоції через призму «Я-концепції», беручи за основу наукові погляди К. Роджерса, який є основоположником гуманістичного підходу в психології. Таким чином, К. Ізард намагався дослідити емоційність індивіда, орієнтуючись на питання пізнання та сприйняття людиною себе. Він встановив, що коли «Я» переживає загрозу, виникає емоція страху, тоді як радість проявляється як наслідок позитивної оцінки «Я» та його образу [23].

Вивчення емоцій К. Ізард здійснював через мультимодальний підхід, застосовуючи досягнення різних теоретичних напрямів, таких як психодинамічний, когнітивний, соціально-когнітивний, когнітивно-фізіологічний підходи. Особливу увагу він приділяв теорії афекту і мотивації, що була розроблена на основі психоаналітичної теорії афекту З. Фрейда та М. Клейна. Ізард вважав, що емоції виконують численні функції, зокрема негативні емоції, які виникають в контексті конфліктних потягів і знаходять своє вираження у афективній поведінці. Це сприяло розробці когнітивної матриці афекту М. Клейна [24, с. 32–33].

Вивчаючи психологічні відмінності особистості, Р. Ліпер та О. Мауер підкреслювали, що емоції є важливим чинником у формуванні поведінки, поряд із логічними процесами [6].

Поль Жене та Джон Вотсон у своїх дослідженнях емоції трактують як реакція організму на певні події або ситуації. Вони підкреслюють, що емоція — це не тільки внутрішнє переживання чи фізіологічні зміни, а й відповідь на ситуацію, до якої ще не відбулася адаптація організму [43].

Існують теми, в яких науковці досягають загального погодження, зокрема такі як, поділ емоцій на позитивні та негативні. Емоційна реакція людини на певний зовнішній фактор може проявлятися як у вигляді позитивних емоцій, таких як задоволення, радість чи інтерес, так і в вигляді негативних емоцій, наприклад, гніву, смутку чи злісності. Однак виникає питання щодо нейтральних емоцій, таких як здивування, і визначення, до якого спектру їх віднести, і в таких випадках важливий контекст: наприклад, якщо здивування викликане раптовою зустріччю з людиною, за якою людина сильно сумувала, то емоція набуває позитивного забарвлення, супроводжуючись радістю. Якщо ж здивування є реакцією на агресію або загрозу, то емоція набуває негативного забарвлення, супроводжуючись страхом або гнівом. Емоційні переживання людини є складною і делікатною темою, і не можна класифікувати їх лише як "правильне" або "хибне", а також жодна емоція не існує в своєму чистому вигляді. Людина може одночасно переживати різноманітні емоційні реакції в залежності від взаємодії з навколишнім середовищем. Ця варіативність емоцій є характерною рисою емоційної сфери особистості та одним із факторів, що впливає на її пізнавальну діяльність [20].

В тих емоціях, які мають значний вплив на характер вираженості емоцій можна виділити два основні типи: стенічні та астенічні. Стенічні емоції є тими, що стимулюють, надихають і мотивують до дії, вони зазвичай мають позитивний характер. Це емоції, які підвищують енергетичний рівень особистості, спонукають до активності та ініціативи. В той же час, астенічні емоції, навпаки, мають демотивуючий ефект, пригнічують активність і знижують енергійність. Як правило, це негативні емоції, які зумовлюють відчуття втоми, безсилля.

Настрій є тим емоційним станом, що демонструє загальний фон людини, часто не має явної причини, як результат особистих процесів людини і впливає на її реакції, взаємодію з іншими.

Отже, основними факторами емоцій є: спогади про минуле, фізіологічні потреби, процес пізнання навколишнього світу, взаємодія з іншими людьми. Мікс цих чинників формує емоційні характеристики особистості, такі як стійкість, збудливість, вразливість, лабільність, ригідність та експресивність. Емоційна сфера є динамічною і не перебуває в сталому стані, її властивості можуть змінюватися залежно від різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів [20].

Однією з цікавих концепцій для нашого дослідження є теорія В. Вундта, яка пропонує розглядати емоції через три основні виміри:

- перший вимір відображає ступінь задоволення чи незадоволення;
- другий — рівень збудження або спокою;
- третій — ступінь напруги чи розслаблення.

Згідно з Вундтом, емоції не є стабільними й можуть варіюватися в межах цих вимірів, в залежності від того, як людина інтерпретує ситуацію, у будь-який момент часу домінує одна з емоцій, яка виникає завдяки поєднанню всіх трьох параметрів. Вундт підкреслював, що емоційний стан є динамічним процесом і залежить від конкретного контексту [6, с. 46].

Більшість теорій у цій галузі мають спільну ідею: емоційна реакція є відповіддю на певну подію, яка має суб'єктивний характер. Автори цих теорій вважають, що людина, реагуючи на зовнішній стимул — реальну подію, генерує емоційний відгук, який, у свою чергу, впливає на її подальшу поведінку. Це явище детально розглядається у працях вітчизняного вченого Альберта Бандури. Він зазначає, що діяльність особистості є результатом взаємодії емоційних переживань, усвідомлення ефективності своїх дій та поведінкових моделей, що разом формує цілісну систему.

1.2. Психологічні особливості емоційної сфери у чоловіків та жінок зрілого віку

Протягом життя особистість проходить кілька етапів онтогенезу, кожен з яких має свої психологічні характеристики та особливості розвитку. Це питання було досліджено багатьма вченими, зокрема, Піфагор порівнював різні вікові періоди з порами року, де зрілість відповідає літу (20-40 років) і осені (40-60 років). У свою чергу, Е. Еріксон вважав, що зрілість — це ключовий етап життя, який триває від 25 до 65 років, охоплюючи 40 років активного життєвого шляху. Перш ніж розглянути особливості емоційної сфери людей зрілого віку та, доцільним буде стисло ознайомитись із емоційними характеристиками на різних етапах розвитку особистості.

К. Ізард вважає, що з віком змінюються не лише емоційні реакції, але й те, що саме викликає ці емоції. Разом із К. Ізардом, Ю.А. Макаренко було виявлено, що в процесі онтогенезу розвиток основних емоцій, а також розуміння їх значення, відбувається швидше, ніж розвиток більш складних емоцій. Навіть діти віком 2-3 роки вже здатні не тільки відчувати емоції, як-от страх чи радість, а й свідомо виражати їх [20].

Зі збільшенням віку відбувається поглиблення і ускладнення розуміння емоцій. Кількість термінів, що використовуються для опису емоцій, зростає і це стається завдяки диференціації базових категорій, таких як «приємне» та «неприємне».

Я. Дембовський зазначає, що новонароджені здатні проявляти три основні емоції: страх, що виникає від сильних звуків; гнів, що є реакцією на обмеження рухів, та задоволення, яке з'являється в результаті легких фізичних дій, таких як погойдування або ніжне погладжування тіла.

У дітей раннього віку спостерігаються затримки у виникненні емоційних реакцій на певні ситуації, вони ще не можуть чітко розуміти емоційні стани інших людей. Згодом у малюків з'являються більш складні форми гніву, такі як ревності та заздрість. Вони також починають відчувати

радість, яка є проявом задоволення внаслідок соціальних взаємодій; сором, що виникає у відповідь на певні ситуації [9].

У дошкільнят починається процес освоєння вираження емоцій, вони вже можуть очікувати виникнення тих чи інших емоцій, що, в свою чергу, впливає на мотивацію їхньої поведінки та діяльності. З початком навчання в школі емоційна сфера дитини змінюється через розширення обсягу діяльності та зростання кількості емоційно значущих об'єктів. Ті стимули, які раніше викликали емоційні реакції в дошкільнят, вже не діють на школярів молодших класів, у них з'являється здатність контролювати свої емоції за допомогою волі.

Для емоційної сфери підлітків, яка тісно пов'язана з їх соціальним життям, притаманні такі характеристики: висока емоційна збудливість, більша стабільність емоційних переживань порівняно з молодшим віком, схильність до тривоги та страху бути засоромленим, високі вимоги до дружби та розвиток почуття патріотизму.

З віковими змінами змінюється й вираження різних емоцій. У всіх вікових групах спостерігається домінування емоції радості, яка перевищує за частотою виникнення прояви емоцій гніву, страху та суму. Гнів проявляється трохи частіше, в порівнянні зі страхом або смутком, при тому, що смуток є найменш виражений серед всіх емоцій [18].

Динаміка змін виявів трьох основних емоцій (радості, гніву та смутку) з віком має схожі тенденції: найяскравіше вираження вони знаходять у період статевого дозрівання, тоді як, прояви страху в цей же період стають мало вираженими.

Зміни в емоційній сфері людей старшого віку, над дослідження яких працював Т.О. Немчин, являють собою зміни в динаміці вираженості саме емоційних реакцій, емоції стають більш кволими або, навпаки, нестабільними. І в цей же час умовно негативні емоції займають все більше місця в житті людини похилого віку.

З віком знижується здатність контролювати емоційні прояви, такі як сміх, радість чи сум, при тому до волі часто можна помітити іншу полярність — емоційну байдужість або знижену емпатію. Т.О. Немчин також пише про те, що у людей старшого віку часто переважають певні негативні емоції, такі як тривога, роздратованість чи незадоволеність [20].

Термін «зрілість» не завжди має однозначне сприйняття і доволі часто асоціюється з негативними уявленнями про цей етап життя, але це хибна думка, бо зрілість є важливим і достатньо тривалим періодом життєвого шляху багатьох людей, що характеризується піком можливостей. Це такий час, коли особистість набуває повної стабільності, усвідомлює свою роль і цінність у світі, а її організм завершує процес фізіологічного розвитку [27, с. 161 – 168].

Важливою характеристикою зрілості, як зазначав Б. Ананьєв, є усвідомлення особистої відповідальності. Людина, яка досягла зрілості, передусім несе відповідальність за вибір стилю та змісту свого життя перед собою, а вже потім — перед іншими людьми. Це визнання власної відповідальності є важливою складовою процесу самореалізації та внутрішньої гармонії [10, с. 416].

Для реалізації людиною свого життєвого потенціалу та досягнення гармонії у власному житті та житті в суспільстві в нагоді стають одні з головних аспектів зрілості, такі як, навички активно залучатися до життя соціуму та предметно використовувати свої набуті за життя знання і здібності для вирішення виникаючих потреб [37, с. 446].

Зміни, що відбуваються у психіці людини в процесі зміни етапів її життя, можуть проявлятися як поступово, так і раптово. Під час настання певних вікових криз психологічні трансформації розвиваються швидше і можуть призвести до серйозних наслідків, коли цей процес досягає своєї кульмінації, такий період називають "віковою кризою". З настанням зрілості людина переживає значні фізіологічні та психологічні зміни, що часто починаються з кризи середнього віку і глибокого осмислення її наслідків. Ті

сфери життя, де вона зазвичай знаходила своє місце — робота, родина — поступово втрачають те значення, яке мали в минулому житті. З'являються ледве не перші проблеми зі здоров'ям, а життя, здається, втрачає минулий сенс. Зокрема, Е. Еріксон звертав увагу на те, що вік приблизно 40 років можна визначити як критичний період, в якому людина починає більш чітко усвідомлювати реальну різницю між своїми мріями і реальними досягненнями. У віці 40 років часто виникають екзистенційні почуття, що час невгамовно спливає.

У зрілому віці людина вже осмислює свій життєвий шлях, формуються нові складові її Я-концепції, а також стають примітними і чіткими основні інтереси та пріоритети. Зрілий вік — це проміжна фаза, яка зазвичай охоплює період життя людини від 40 до 60 років. Однак ці межі є досить умовними, оскільки залежно від індивідуальних обставин (вік дітей, професійні досягнення, самопочуття) людина може вважати себе зрілою або, навпаки, ще зовсім не зрілою. Таким чином, тривалість зрілого віку поняття доволі суб'єктивне та індивідуальне.

Психологічні особливості зрілого віку тісно пов'язані з питанням змін у житті, тому що цьому етапі людина усвідомлює, що більшість важливих рішень вже зроблено, майбутнє вже не виглядає таким відкритим і повним можливостей, як раніше.

Зрілий вік зазвичай ще характеризується тим, що діти вирости і починають покидати батьківський дім. І такі зміни також можуть співпадати зі змінами в професійній діяльності, такими як здобуття вищої посади або навпаки нереалізованості цих очікувань [18].

Коли відбувається подолання умовної межі молодості, то люди це можуть сприймати по-різному, в той час як, одні можуть побачити нові сенси, інші - відчують незадоволеність, тривожність та навіть депресію. Також ми не можемо не враховувати економічні, політичні умови та час в якому живе людина, ці всі фактори впливають на ставлення до зрілого віку. І хоча фізична активність може знижуватися, люди зрілого віку можуть

компенсувати це життєвим досвідом, знанням своїх можливостей і орієнтація в тому, що вміє робити. Період зрілого віку також ще характеризується тим, що люди впевнено приймають рішення і почуваються на піку своїх сил, тому існує така думка, що люди середнього віку – це керівники, по тій причині, що саме вони займають ведучі позиції в компаніях і різних сферах управління [19].

У зрілому віці внутрішній стан людини часто буває неоднозначним, зокрема, людина може відчувати вдоволеність від своїх досягнень на кар'єрному поприщі або мати щасливу родину, дітей і навіть вже онуків, проте водночас починає ледве не вперше задумуватись про невгамовний рух часу та неминучість наближення старості і смерті. І в такому контексті, тепер вже всі важливі події, такі як, смерть близької людини, розлучення, змушують побачити своє існування з нового ракурсу, і приходять усвідомлення на скільки наше життя є тимчасовим та швидкоплинним. В тому числі, з цієї причини, деякі психологи вважають середину життя періодом, коли існує висока вірогідність настання кризи, яка може бути різною, або пройти відносно м'яко, або і досить складно [45].

На початку свого життя хлопчики та дівчатка не мають видимих відмінностей у виявленні умовно негативних емоцій на оточуючий світ, але з віком у хлопчиків ці емоції стають більш вираженими, в той час, як дівчатка свої емоції транслюють більш стримано. Але при цьому як показують дослідження серед людей зрілого віку, чоловіки більше стримують свої емоції, ніж жінки, де 60% на користь чоловіків проти 40% жінок, за спостереженнями К.М. Суханової, і чоловіки мають більшу потребу в емоційній близькості. Однак чоловіки частіше ігнорують емоційні негаразди, де 80% на користь чоловіків, а жінки в порівнянні значно менше – 30%, тоді як жінки частіше демонструють емоційну байдужість у стосунках, де 60% на користь жінок, проти 40% чоловіків. У науковій літературі підкреслюється, що жінки зазвичай більш емоційна чуттєві та менш стабільні, що я

пояснюється тим, що жінки більше своєї уваги спрямовують міжособистісним емоціям, а також вважаються більш емпатичними.

В той же час, в інших дослідженнях емоційні особливості жінок часто пов'язують з їхнім соціальним становищем і аналізують через призму двох основних факторів: почуття провини у працюючих жінок, які намагаються поєднати кар'єру і побут, та з іншої сторони - страх перед успіхом у професійній сфері. Якщо жінка працює, то може виникнути внутрішній конфлікт через труднощі поєднання двох ролей одночасно – матері, дружини та жінки, яка працює., що може призвести до виникнення почуття провини. Може бути і таке, що жінкам не вистачає ані фізичних ані емоційних ресурсів виконувати всі вимоги одночасно та ефективно. Особливо такий конфлікт може породжувати компенсаційно поведінку, якщо у жінки є почуття, що вона покидає свою дитину, назву такій поведінці дав Л. Хоффман – «гнітуча любов». Почуття провини у жінок також тісно пов'язане з явищем, яке називають «страхом перед успіхом», мається на увазі, що жінки, які свідомо або несвідомо дістаються того рівня, щоб нарешті займати високі посади, потім можуть підсвідомо стримувати своє професійне зростання, оскільки так не прийнято соціальними стереотипами. Така провинна може ще мати вигляд таких ситуацій, коли жінка перестає звертатися до чоловіка за допомогою, таким чином виглядаючи в його очах сильною і тою, яка зі всім справляється самотужки.

М. Хорнер доповнила двухфакторну модель мотивації досягнення успіху та уникання невдачі ще одним важливим елементом — мотивацією уникати успіху. На думку Хорнер, страх успіху являє собою специфічну унікальну рису жіночої природи, але в той же час ця риса перешкоджає досягати високих результатів. Натомість, були й інші психологи, яким була більш близька думка, що цей страх може буди викликаний зовнішніми факторами, такими як, установки, інтроєкти.

Чоловіків теж не оминуло дане дослідження, в результаті було виявлено, що страх перед успіхом може проявлятися й у них, в випадку,

коли.ю наприклад, професія чоловіка не відповідає традиційним уявленням про чоловічу роль [6].

1.3. Результати досліджень особливостей емоційної сфери чоловіків та жінок зі статусом ВПО

Проаналізувавши результати досліджень по проблематиці щодо особливостей емоційної сфери чоловіків та жінок зі статусом ВПО, було виявлено, що існує недостатня кількість наукових робіт, присвячених психоемоційному стану тимчасово внутрішньо переміщених осіб. Тим не менше, все ж є деякі дослідження, з яких можна побачити інформацію для загального розуміння в цій сфері. Таким чином, одним з прикладів такого дослідження може бути робота О. П. Венгера, В. В. Шкробота та інших науковців, яка як раз має відношення до внутрішньо переміщених осіб. У дослідженні брали участь жителі різних регіонів України, зокрема, це були жителі Харківської, Дніпропетровської, Київської, Чернігівської та Житомирської областей. Аналіз результатів вражаючий, дослідження виявило, що внутрішньо переміщені особи доволі часто мають клінічні діагнози, зокрема розлади адаптації, психічні порушення, шизофренію, психічні розлади, спричинені дисфункцією головного мозку, органічні розлади особистості та інші [7].

Дослідження показало, що серед вимушено внутрішньо переміщених осіб, які до війни не мали жодних психічних проблем або нарікань скарг на свій психоемоційний стан, після набуття статусу внутрішньо переміщених, почалася поступова адаптація до різноманітних стресових умов. Цей процес адаптації був характерний для всіх груп учасників дослідження, що цікаво, у жінок фізіологічні, психоемоційні та соціально-психологічні реакції були більш вираженими протягом всього періоду спостереження, порівняно з чоловіками [7].

Серед людей, які взяли участь в дослідженні і які рахуються умовно здоровими, при тому, що вони мали зовсім не значні психічні симптоми до початку воєнних дій, але не досягли клінічного рівня, з часом соціально-психологічні фактори все ж таки мали значний вплив на їхню здатність справлятися зі стресом після того, як вони змогли виїхати подалі від зони конфлікту.

Натомість, у групі осіб, у яких вже спостерігалися психічні розлади, виявилось поступове зниження їхньої здатності бути стійким до стресу, коли опинялись в безпечному місці, при цьому соціально-психологічні фактори продовжували залишатися важливими для них [7].

Серед внутрішньо переміщених осіб, які вважаються умовно здоровими, спостерігалася природна адаптація і стійкість до стресових ситуацій, така реакція є фізіологічною і цілком нормальною, коли людина переживає травматичних ситуації, зокрема це можна пояснити активізацією компенсаторних механізмів, які властиві людям, які вважаються здоровими.

Цікаво, що у жінок ця адаптація була більш вираженою на фізіологічному, психоемоційному та соціально-психологічному рівнях порівняно з чоловіками, що може свідчити про результат більш чутливого емоційного відгуку [7].

По групі умовно здорових внутрішньо переміщених людей, які на момент евакуації вже мали симптоми, соціально-психологічний фактор мав впливав на адаптацію після від'їзду з зони воєнних дій. Учасники дослідження пояснювали тим, що їх відношення до світу істотно змінилося з огляду на питання безпеки. Учасники дослідження жіночої статі показали більш проявлені такі реакції як, зокрема фізіологічні та психоемоційні. Учасники дослідження чоловічої статі продовжували стежити за подіями і новинами.

У групі вимушено внутрішньо переміщених осіб, які мали психоневротичні та психотичні розлади, науковцями було помічене поступове зниження стійкості до стресу під впливом соціально-

психологічних впливів після покидання зони, де велися воєнні дії, особливо уязвимими виявилися учасники, які мали психічні порушення, для яких нове спілкування з новими людьми, втрата свого житла, зміна звичного способу життя стали сильним потрясінням, що призводили до загострення їхнього психоемоційного стану.

Після переїзду в умовно безпечні умови, психоемоційний вплив залишався значним, що сприяло посиленню емоційних і афективних проявів у цих людей, що ускладнювало їхню адаптацію до нових стресових моментів. Важливим виявилася гендерна різниця: у жінок фізіологічні, психоемоційні та соціально-психологічні реакції були більш вираженими порівняно з чоловіками за всіма параметрами дослідження [7].

В той же час, результати дослідження, яке було проведене Н.О. Марутою, І.О. Явдаком, Т.В. Паньком, орієнтоване на вивчення особливостей психічного здоров'я внутрішньо переміщених осіб, показали, що основними чинниками, які можуть сприяти психічній травматизації, стали безробіття або неможливість знайти прийнятні умови праці, погіршення умов проживання та побуту, а також проблеми в міжособистісних відносинах, зокрема сварки або розлучення. Крім того, виникаючі хвороби або нові симптоми також виявлялися як важливий фактор, який може посилити травму [42].

Під час оцінки свого емоційного стану більшість учасників опитування відзначила наявність змін, зокрема основним був спад настрою, відчуття тривоги, занепокоєння та роздратування; при цьому рідше опитувані помічали прояв страху або байдужості, в той же час, також була відносно менша частина опитуваних, які сказали, що не помітили зміни у своєму емоційному стані.

Серед опитуваних були виявлені різноманітні соматичні захворювання, зокрема проблеми з шлунково-кишковим трактом, серцево-судинні та неврологічні розлади, хвороби органів дихання, щитовидної залози, психічні розлади, а також діабет, захворювання нирок, органів зору та опорно-

рухового апарату. При цьому, менше 14% респондентів вважали себе абсолютно здоровою людиною і не мали скарг [32, 41].

Серед опитаних було зафіксовано високий рівень психологічного напруження, негативних емоцій та загального дискомфорту, у чверті респондентів серед вимушено внутрішньо переміщених осіб спостерігалися симптоми, що відповідають критерію А для ПТСР за Міжнародною класифікацією хвороб, включаючи відчуття небезпеки або загрози смерті.

Дослідження показують, що статус внутрішньо переміщеної особи значно впливає на психоемоційне здоров'я, зокрема, вимушена евакуація з рідного дому та зміна звичного способу життя через воєнний конфлікт негативно позначаються не лише на психічному стані, а й на фізичному здоров'ї, викликаючи різноманітні соматичні захворювання [1].

Висновки до першого розділу

1. По розділу 1.1 виявлено, що емоційна сфера включає різні емоції, почуття, настрої, які є вирішальними в реагуванні на вплив зовнішній та внутрішній. Описано важливі моменти емоційної сфери та її складові, зокрема такі як біологічні, психологічні та соціальні, які у купі утворюють індивідуальні реакції. Психологічні теорії вчених, зокрема Р. Павелківа, К. Ізарда висвітлюють різні підходи до вивчення емоцій, їх типологію та характеристики, а також як вони впливають мотивацію та стійкість. Описано, що теорія В. Вундта вивчає динаміку емоційних станів та як вони залежать від середовища.

2. Виявлено, що психологічний розвиток змінюється на всіх етапах життя, з дитячого віку до зрілості людина проходить кілька етапів, формуючи свої емоційні реакції. Виявлено, що емоційна сфера у людей зрілого віку, має свої специфічні особливості, які не є сталими, а навпаки динамічними. Виявлено, що у зрілому віці починаються фізіологічні й психологічні зміни, які можуть привести до особистісних криз, зокрема криза

середнього віку. Визначено, що дослідження емоційних особливостей чоловіків та жінок зрілого віку показують, що у чоловіків зазвичай більше виражена потреба в емоційній близькості, тоді як жінки більш емоційно чутливі та відкриті. Виявлено, що психологічні та емоційні особливості у зрілому віці складними, залежить від вікових, фізіологічних, соціальних, культурних факторів, часто призводить до кризи середнього віку.

3. Аналіз досліджень щодо емоційної сфери внутрішньо переміщених осіб показав, що питання психоемоційного стану цієї групи залишається недостатньо висвітленим у науковій літературі. Виявлено, що стресові реакції від вимушеного переселення, мають значний вплив на психічне здоров'я людей зі статусом ВПО, яке проявляється у адаптаційних, психічних розладах та соматичних захворюваннях. Виявлено, що дослідження показують, що більш вираженими є емоційні реакції були у жінок в порівнянні з чоловіками. З'ясовано, що у жінок психоемоційні та соціально-психологічні реакції на стресові фактори є більш вираженими на всіх рівнях – фізіологічному, психоемоційному та соціальному, в той час як у чоловіків менш виражені реакції на стрес та вища адаптивна спроможність до нових умов. Також виявлено, що соціально-психологічні фактори відіграють значну роль у здатності людей зі статусом ВПО адаптуватися до нових умов після вимушеної евакуації. Стан людей, які мали психічні розлади до вимушеного переселення, погіршується навіть після евакуації в безпечні регіони.

РОЗДІЛ II

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Опис вибірки та процедури дослідження

Метою роботи є виявити статеві особливості емоційної сфери людей зрілого віку, які мають статус ВПО під час воєнного стану в Україні. Об'єктом дослідження є емоційна сфера, предметом — статеві особливості емоційної сфери у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.

Були розроблені гугл форми для надання досліджуваним для заповнення із оригіналами інструкцій методик. У досліджуваних була змога звернутись щодо уточнюючих питань вразі їх виникнення. Було надано достатню кількість часу в безпечних умовах.

Психологічне дослідження було розроблено та реалізовано в період вересня-жовтня 2024 року за допомогою онлайн-платформи Google Forms.

У дослідженні взяли участь 120 учасників, які є громадянами України віком і мають статус ВПО після 24.02.2022 віком від 40 до 60 років. Всі учасники були розподілені на чотири групи відповідно до статевої приналежності та статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО):

Гр. 1: жінки зі статусом ВПО (31 особа) – жінки, які залишили свої домівки через воєнний конфлікт після 24 лютого 2022 року.

Гр. 2: жінки без статусу ВПО (35 осіб) – жінки, які проживають у своїх рідних регіонах без статусу ВПО.

Гр. 3: чоловіки зі статусом ВПО (32 особи) – учасники цієї групи вимушено залишили свої домівки після 24 лютого 2022 року через воєнний конфлікт.

Гр. 4: чоловіки без статусу ВПО (22 особи) – ця група складається з чоловіків, які проживають у своїх рідних регіонах та не мають статусу ВПО.

Всі учасники вибірки добровільно погодилися взяти участь у дослідженні. Всі досліджувані мали безпечні умови і достатньо часу.

2.2. Характеристика методів дослідження

У процесі виконання кваліфікаційної роботи було здійснено емпіричне дослідження з метою перевірки гіпотези - зміни в емоційній сфері чоловіків і жінок тенденційно зберігаються, зміни є, але між самими чоловіками і жінками різниця не значуща, в обох групах підвищується тривога, страх, гнів, агресія, презирство.

Для цього було застосовано п'ять психологічних методик, спрямовані на виявлення особливостей емоційної сфери у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні:

- Методика «Шкала диференціальних емоцій» К. Ізарда
- Шкала проявів тривоги Тейлор
- Методика діагностики показників та форм агресії Басса-Дарки
- Шкала депресії А.Т. Бека
- Тест на визначення рівня стресу (за В. Ю. Щербатих)

Розглянемо методики детальніше.

Методика, розроблена Ізардом в 1972 році, Шкала диференційних емоцій, передбачає, що емоції вроджені і пов'язані з біологічними процесами людини, ця методика дозволяє виміряти вираженість емоцій 10 базових, зокрема таких як цікавість, радість, здивування, гнів, горе, відраза, зневага, страх, сором та вина. Науковець вважав ці емоції універсальними, які притаманні всім людям, незалежно від культури.

Методика складається з 30 пунктів, кожен з яких описує конкретний емоційний стан або переживання. Респондент оцінює вираженість кожної емоції за 5-бальною шкалою, де «1» означає відсутність емоції, а «5» - сильно виражена.

Шкала розподіляється на 10 основних емоцій, кожна з яких оцінюється за трьома рівнями інтенсивності. Розподіл емоцій по підшкалах виглядає так: Інтерес (ознаки 1–3); Радість (ознаки 4–6); Здивування (ознаки 7–9); Горе (ознаки 10–12); Гнів (ознаки 13–15); Відраза (ознаки 16–18); Презирство (ознаки 19–21); Страх (ознаки 22–24); Сором (ознаки 25–27); Провина (ознаки 28–30) [23].

Інтерпретація результатів «Шкали диференціації емоцій» відбувається у два етапи. На першому етапі підраховуються бали для кожної з 10 основних емоцій додавання балів за три шкали, шкали відповідають різним проявам кожної емоції. На другому етапі ведеться підрахунок показників для груп емоцій. Зокрема, визначається індекс позитивних емоцій (ІПЕ), це може дати нам змогу оцінити рівень позитивного емоційного ставлення до ситуації.

Наступна методика - розроблена американським психологом Дж. Тейлором, Шкала проявів тривоги, яка має 50 тверджень, на які респондент має відповісти «так» або «ні». Кожне твердження відображає різні аспекти тривожності, зокрема фізіологічні, емоційні та когнітивні прояви цього стану. Методика дозволяє виявити вираженість тривожних симптомів, визначити їх тяжкість і типи (наприклад, загальну тривожність чи специфічну фобічну тривогу).

Методика дає можливість визначити рівень загальної тривожності, а також її інтенсивність у різних ситуаціях. В методиці 50 пунктів шкал, де кожний охоплює якийсь аспект тривоги, зокрема фізичні, психологічні прояви.

Для інтерпретації результатів шкали використовуються критерії, де до 10 балів – це про низький рівень тривожності; до 20 – середній; до 30 – високий; вище 31 високий [31].

Методика діагностики показників та форм агресії, розроблена американськими психологами К. Басом і М. Даркою в 1969 році, дозволяє оцінити не тільки загальний рівень агресії, а й визначити її конкретні форми,

зокрема фізична, вербальна агресія, прихована агресія, а також тенденція до ворожого ставлення.

Методика включає в себе 75 тверджень, на які респондент має дати відповідь у вигляді вибору між трьома варіантами: «так», «ні» або «не знаю». Твердження охоплюють різні види агресивної поведінки, які можуть проявлятися в умовах стресових ситуацій, міжособистісних конфліктах та в соціальному середовищі.

За допомогою цієї методики можна визначити три основні типи агресії, зокрема, фізична агресія — прояви агресії у вигляді фізичних дій; вербальна агресія — словесні напади, обвинувачення; пасивна агресія — уникнення конфліктів, іронія. Загалом опитувальник виділяє 8 видів реакцій.

Всі відповіді респондента складаються, кожен отримує загальну оцінку, яка може варіюватися від 0 до 75 балів, а також оцінку за кожен окрему форму агресії. Інтерпретація результатів: до 15 балів – низький ; 30 балів – помірний; до 50 – високий; 51-75 – дуже високий [36].

Методика, розроблена науковцем А.Т. Беком в 1961 році, Шкала депресії, А.Т. Бека, дає змогу виявити наявність ознак депресії та ступінь її вираженості, складається з 21 питання по різних аспектах, зокрема емоційні, когнітивні, поведінкові та фізіологічні прояви. Кожен пункт містить 4 варіанти відповіді, де відповіді варіюються з «відсутність симптомів» і до «максимальна вираженість симптомів».

Структура методики включає різні прояви, зокрема такі як, емоційні, когнітивні, фізіологічні, поведінкові, пункти оцінюються за шкалою від 0 до 3 балів, де «0» - відсутність ознак, «3» - дуже проявлені. І інтерпретація результатів наступна: до 13 балів – немає депресії, до 19 – легка форма, до 28 – середня, до 63 – важка [50].

Тест на визначення рівня стресу, розроблений В. Ю. Щербатих, може бути пов'язаний із різними життєвими ситуаціями, зокрема соціальні, емоційні або кризові обставини, такі як воєнний конфлікт або вимушене переміщення.

Методика складається з набору тверджень, на які респондент повинен дати відповідь, оцінюючи їхній вплив на його емоційний стан за 5-бальною шкалою, де «0» - немає реакції на стрес, «4» - максимальна реакція. Ці твердження охоплюють різні аспекти стресу, зокрема фізіологічні (наприклад, підвищене серцебиття, головний біль, порушення сну); емоційні реакції (наприклад, тривога, дратівливість); когнітивні (погіршення концентрації); поведінкові (зниження активності, уникнення нових соціальних контактів). Загальна кількість балів сумується і інтерперетується, де до 20 балів – низький рівень стресу, до 40 – середній, до 60 – високий, до 80 – дуже високий [48].

Висновки до другого розділу

1. В даному дослідженні участь взяли 120 досліджуваних, чоловіки та жінки, зрілого віку, ті, які мають статус ВПО та ті, які не мають. Досліджувані дали згоду на участь, опитування конфіденційне та проводилося в безпечних умовах. Для опитування використовувалися Google Forms, що також дозволило досліджуваним забезпечити собі комфортні, безпечні умови.

2. В нашому дослідженні використано 5 методик, розглянули їх головні аспекти, визначили, що методики дозволяють виявити різні сторони проживання емоційної сфери людей, що важливо враховувати при дослідженні психологічних особливостей емоційної сфери у чоловіків та жінок зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.

РОЗДІЛ III

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ У ЛЮДЕЙ ЗРІЛОГО ВІКУ ЗІ СТАТУСОМ ВПО ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

3.1. Дослідження особливостей прояву базових емоцій у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні

Основний етап проведення дослідження – аналіз даних, які були отримані по методикам, описаним в попередньому розділі. В даному розділі ми проаналізуємо статистично опрацьовані результати дослідження, середні показники по чотирьом групам досліджуваних, що дозволить нам виявити психологічні особливості емоційної сфери у чоловіків та жінок зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.

У таблиці 3.1 наведено описові статистики показників вираженості емоцій, отримані на основі шкали базових емоцій Ізарда у представників досліджуваних груп.

Таблиця 3.1

Описові статистики, отримані на основі методики шкали базових
емоцій Ізарда у представників досліджуваних груп

Показник	\bar{x} Гр.1 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.2 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.3 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.4 $\pm \sigma$
Інтерес	7,64 \pm 1,85	7,63 \pm 1,55	7,41 \pm 1,85	7,50 \pm 1,73
Радість	6,09 \pm 1,58	7,46 \pm 1,65	5,28 \pm 1,51	5,86 \pm 1,94
Подив	6,61 \pm 1,69	6,80 \pm 1,92	7,75 \pm 1,95	7,54 \pm 2,17
Горе	6,77 \pm 1,63	6,51 \pm 1,72	7,62 \pm 2,16	7,18 \pm 1,29
Гнів	7,13 \pm 1,61	7,28 \pm 1,92	6,84 \pm 1,66	7,13 \pm 1,61
Відраза	6,23 \pm 1,56	6,71 \pm 2,11	6,46 \pm 1,39	6,54 \pm 2,13
Презирство	6,68 \pm 1,99	6,71 \pm 2,07	6,93 \pm 1,84	7,72 \pm 2,18
Страх	6,29 \pm 1,83	6,71 \pm 1,90	6,56 \pm 1,66	6,36 \pm 2,11
Сором	6,48 \pm 1,86	6,28 \pm 1,95	6,65 \pm 2,02	5,59 \pm 1,36
Провина	6,94 \pm 2,09	6,54 \pm 1,93	6,90 \pm 2,27	6,77 \pm 1,60

Примітка: \bar{x} – середній показник вираженості емоцій, σ – стандартне відхилення.

Як ми можемо бачити з таблиці 3.1, всі базові емоції по групі 1, внутрішньо переміщених жінок, є виразними на помірному рівні, причина цього криється в тому, що навіть в умовах внутрішнього переміщення людина поступово адаптується до нового середовища, і це середовище перестає впливати збуджуючи, що могло б вносити у базові емоції істотний дисбаланс.

При аналізі відносної виразності отриманих показників ми бачимо, що найбільшою мірою проявляють себе емоції інтересу та гніву.

Відносно високу виразність емоції інтересу я схильна пояснювати новизною середовища, до якого потрапили досліджувані з групи 1, тобто, ця емоція є природною відповіддю на зміни обставин, які відбулися із внутрішньо переміщеними жінками.

Причина відносно вищої виразності гніву, на мій погляд, може бути пов'язана з тим, що зазвичай внутрішнє переміщення пов'язане із погіршенням якості життя, при тому, що саме переміщення відбувалося вимушено, таким чином, гнів може бути реакцією на безсилість вплинути на ситуацію.

Аналізуючи дані таблиці 3.1 по групі 2, жінок, які не є внутрішньо переміщеними, можна відзначити, що емоції в цій групі також проявляються на помірному рівні, проте з деякими відмінностями в їхній виразності.

Емоції інтересу, радості та гніву є найбільш вираженими, зокрема, емоція інтересу має середнє значення, що я схильна пояснювати, також новизною середовища, через активне залучення до нових викликів та можливостей громади та регіону.

Радість по групі 2 вказує на загальне відчуття благополуччя, як наслідок відносної емоційної стабільності, через те що не прийшлося вимушено евакуюватись.

Гнів вказує на те, що жінки в цій групі відчувають як результат безсилля або фрустрації в життєвих ситуаціях, зокрема зміни в політичній, економічній ситуації і взагалі до воєнних дій в сучасному світі.

Узагальнюючи, виявлено, що жінки з групи 2 демонструють більш позитивний емоційний фон в порівнянні з жінками з групи 1, проте все одно стикаються з факторами, які впливають на їх загальний емоційний стан.

Результати описової статистики по групі 3 для внутрішньо переміщених чоловіків. свідчать про те, що базові емоції в цій групі також проявляються на різних рівнях.

Аналіз даних показує, що найбільш виражена емоція подиву, я пов'язую це із процесом пристосування до нового середовища, де чоловіки вимушені шукати нові можливості для подальшого життя.

Висока виразність горя свідчить про те, що досліджувані з групи 3 переживають втрати, зокрема втрату дому, родини, звичного життя, роботи.

Радість є найменш вираженою, як результат вимушеного переміщення та невизначеності майбутнього, втрати стабільності та безпеки.

При аналізі відносної виразності отриманих показників таблиці 3.1 по групі 4 для чоловіків, які не мають статус ВПО, ми бачимо, що найбільшою мірою проявляють себе емоції презирства, подиву і гніву.

Емоція презирства має найвищий рівень виразності, свідчить про не прийняття політичних, воєнних обставин, також соціальних змін, з якими мають стикатися чоловіки України, приймати значущі вирішальні рішення для себе та своєї родини.

Інтерес і подив також виявляють високі значення, що може свідчити про активну участь у нових можливостях та змінах у житті, які відбуваються на фоні воєнних обставин і потребують від чоловіків шукати нові шляхи життя.

Рівень радості по групі 4 є нижчим, так само як і у чоловіків з групи 3, що природньо пов'язано з загальною стресовою ситуацією в країні.

Результати порівняльного аналізу показників базових емоцій по групам внутрішньо переміщених жінок, внутрішньо переміщених чоловіків, жінок, що не є внутрішньо переміщеними, та чоловіків, що не є внутрішньо

переміщеними, із застосуванням методу Краскелла-Уолліса представлено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Результати порівняльного аналізу показників базових емоцій
досліджуваних груп

Показник	Група	Ср. ранг	Хі-квадрат	Ст.св.	P (2-ст).
Радість	Гр. 1	56,68	34,058	3	,000**
	Гр. 2	86,44			
	Гр. 3	39,50			
	Гр. 4	55,16			
Горе	Гр. 1	56,65	7,919	3	,048**
	Гр. 2	50,10			
	Гр. 3	72,38			
	Гр. 4	65,20			

Примітка: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$

Звертаючись до таблиці 3.2, ми бачимо, що, по-перше, виявлено достовірні відмінності за показником такої емоції, як радість. Результати вказують на те, що дана емоція достовірно найменше представлена у внутрішньо переміщених чоловіків (дивимось на середній ранг); далі – їх достовірно переважають чоловіки, що не є ВПО; наступні – внутрішньо переміщені жінки; і значущо найбільшою мірою дана емоція виразна у жінок, які не є внутрішньо переміщеними особами.

Отже, ми бачимо тенденцію, що у переживанні радості стать може вважатися більш пріоритетним чинником, ніж статус внутрішнього переміщення, пов'язується це з тим, що сьогодні в Україні для чоловіків, окрім загальної ситуації воєнного стану є додаткові небезпеки, що можуть знижувати відчуття радості, зокрема, мова йде про загрозу бути мобілізованим.

По-друге, виявлено достовірні відмінності за показником такої емоції, як горе. Результати вказують на те, що дана емоція достовірно найменше представлена у жінок, що не є ВПО; далі – їх достовірно переважають чоловіки, що не є ВПО; наступні – чоловіки, що не є ВПО; і значущо найбільшою мірою дана емоція виразна у чоловіків зі статусом ВПО.

Отже, ми бачимо тенденцію, що у переживанні горя наявність статусу ВПО може вважатися більш пріоритетним чинником, ніж стать, пов'язується це з тим, що сьогодні в Україні і жінки і чоловіки зазнали суттєвих втрат.

3.2. Дослідження особливостей тривожності у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні

У таблиці 3.3 наведено описові статистики, отримані на основі тесту тривожності Тейлор по представникам досліджуваних груп.

Таблиця 3.3

Описові статистики, отримані на основі методики тесту тривожності Тейлор у представників досліджуваних груп

Показник	\bar{x} Гр.1 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.2 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.3 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.4 $\pm \sigma$
Тривожність	24,83 \pm 11,80	12,82 \pm 9,98	31,96 \pm 10,26	23,00 \pm 9,68

Примітка: \bar{x} – середній показник вираженості емоцій, σ – стандартне відхилення.

Звертаючись до таблиці 3.3, бачимо, що результати по групі 1, жінок з ВПО, свідчать, що тривожність виражена середньо, що може бути обумовлено втратою контролю над ситуацією та раптові незаплановані зміни в житті, зокрема фінансові, зміни в оточенні, пошук безпечного місця та інше. Також на прояви тривожності може впливати фізичне та емоційне навантаження чи навіть виснаження.

Результат по групі 2, жінок, що не є внутрішньо переміщеними, свідчить про нижчий рівень тривожності у порівнянні з групою 1, внутрішньо переміщених жінок, таким чином відносно нижчий рівень тривожності може бути пов'язаний зі збереженням стабільних умов, соціальних зв'язків, що дає більше відчуття безпеки умовно.

Можемо бачити, що за результатами тесту тривожності Тейлор жінки з групи 2, які не є внутрішньо переміщеними, мають нижчий рівень тривожності в порівнянні з жінками зі статусом ВПО.

Результати описових, отримані на основі тесту тривожності Тейлор по групі 3, внутрішньо переміщених чоловіків, свідчать про високий рівень тривожності, що є типовим для людей, які пережили досвід вимушеного внутрішнього переміщення. Підвищений рівень тривожності може бути пов'язаний з різними стресовими факторами, такими наприклад як невизначеність подальшого майбутнього, складнощі в нових життєвих умовах, безсилля, відсутність опор.

Результати описової статистики по групі 4, чоловіків, що не є внутрішньо переміщеними, свідчать про помірний рівень тривожності, що може бути обумовлений різними факторами, зокрема зміною в політичній, соціально-економічній сфері, вони впливають на всіх громадян тією чи іншою мірою. У чоловіків з групи 4, ті що не мають статусу ВПО, рівень тривоги нижчий, ніж у досліджуваних з групи 3, я вважаю, через те, що вони зберегли свої соціальні опори, підтримку.

Результати порівняльного аналізу показників тривожності по групам внутрішньо переміщених жінок, внутрішньо переміщених чоловіків, жінок, що не є внутрішньо переміщеними, та чоловіків, що не є внутрішньо переміщеними, із застосуванням методу Краскелла-Уолліса представлено у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Результати порівняльного аналізу показників тривожності
досліджуваних груп

Показник	Група	Ср. ранг	Хі-квадрат	Ст.св.	P (2-ст).
Тривожність	Гр. 1	67,52	40,635	3	,000**
	Гр. 2	31,86			
	Гр. 3	84,78			
	Гр. 4	60,86			

Примітка: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$

Звертаючись до таблиці 3.4, бачимо, що виявлено достовірні відмінності за показником тривожності. Результати вказують на те, що тривожність достовірно найменше представлена у жінок не ВПО; далі – їх достовірно переважають чоловіки, що не є ВПО; далі – внутрішньо переміщені жінки; і значущо найбільшою мірою дана емоція виразна у чоловіків, які є внутрішньо переміщеними.

Отже, ми бачимо тенденцію, що у переживанні тривожності статус внутрішнього переміщення може вважатися більш пріоритетним чинником, ніж стать. Це пов'язано з тим, що воєнний конфлікт і вимушене внутрішнє переміщення однаково негативно впливає на людей не залежно від статі.

Звертаючись до таблиці 3.4, бачимо, що виявлено достовірні відмінності за показником тривожності. Результати вказують на те, що тривожність достовірно найменше представлена у жінок не ВПО; далі – їх достовірно переважають чоловіки, що не є ВПО; далі – внутрішньо переміщені жінки; і значущо найбільшою мірою дана емоція виразна у чоловіків, які є внутрішньо переміщеними.

Отже, ми бачимо тенденцію, що у переживанні тривожності статус внутрішнього переміщення може вважатися більш пріоритетним чинником, ніж стать. Це пов'язано з тим, що воєнний конфлікт і вимушене внутрішнє переміщення однаково негативно впливає на людей не залежно від статі.

3.3. Дослідження особливостей прояву агресії у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні

У таблиці 3.5 наведено описові статистики, отримані на основі методики Басса-Дарки по чотирьом групам.

Таблиця 3.5

Описові статистики, отримані на основі методики Басса-Дарки у представників досліджуваних груп

Показник	\bar{x} Гр.1 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.2 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.3 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.4 $\pm \sigma$
Фізична агресія	53,58 \pm 22,67	42,11 \pm 21,42	59,46 \pm 23,68	53,00 \pm 28,12
Вербальна агресія	53,93 \pm 24,35	44,80 \pm 20,36	65,25 \pm 14,23	48,00 \pm 17,63
Опосередкована агресія	51,58 \pm 27,77	39,74 \pm 20,90	53,62 \pm 26,97	47,27 \pm 26,77
Негативізм	49,67 \pm 23,02	41,71 \pm 22,94	47,50 \pm 25,27	45,45 \pm 23,24
Роздратування	46,48 \pm 2,84	24,51 \pm 19,43	62,90 \pm 27,83	40,00 \pm 21,07
Підозрілість	31,93 \pm 25,30	22,31 \pm 20,75	22,68 \pm 15,78	24,50 \pm 16,95
Образа	36,06 \pm 21,15	24,51 \pm 14,36	30,06 \pm 19,37	33,09 \pm 18,70
Відчуття провини	36,19 \pm 19,09	39,91 \pm 16,67	36,43 \pm 16,15	34,50 \pm 18,0
Індекс агресивності	53,03 \pm 19,40	42,21 \pm 14,88	59,44 \pm 17,79	49,42 \pm 20,51
Індекс ворожості	34,00 \pm 20,84	23,41 \pm 13,82	26,37 \pm 15,11	28,79 \pm 11,53

Примітка: \bar{x} – середній показник вираженості емоцій, σ – стандартне відхилення.

У таблиці 3.5 наведено описові статистики агресії, отримані з використанням методики Басса-Дарки. Результати вказують на високий рівень агресії, що є природним у зв'язку з вимушеним переміщенням та воєнними діями в Україні.

По групі 1, жінок зі статусом ВПО, середній показник фізичної агресії становить свідчить про помірний рівень прояву, як наслідок емоційної напруги, безсилля та відчуття небезпеки. Показник вербальної агресії, який вище інших, свідчить про те, що жінки з цієї групи вступають в словесні конфлікти з агресивними висловлюваннями. Індекс агресивності по групі досліджуваних 1 демонструє загальну тенденцію агресивності.

Результати по групі 2, жінок, які не є внутрішньо переміщеними, свідчать про помірний рівень агресії, зокрема середнє значення фізичної агресії - 42,11 вказує на помірний рівень вираженості; вербальна агресія має середнє значення, що є нормальним, може бути звичною стратегією в стресових ситуаціях. Рівень негативізму по групі 2 становить 41,71, що може свідчити про негативний фон середовища в зв'язку з воєнними діями в країні. Індекс агресивності в групі 2, жінок без статусу ВПО, є помірним також. Загалом результати показують, що жінки з групи 2, мають нижчий рівень агресії в порівнянні з результатами групи 1.

Результати описової статистики за методикою Басса-Дарки по групі 3, внутрішньо переміщених чоловіків, демонструють високий рівень агресії, як наслідок воєнного в стану в Україні. Середнє значення фізичної агресії становить 59,47, що є високим показником в порівнянні з іншими. Вербальна агресія має ще вищий середній показник, ніж фізична, — 65,25, це може свідчити про те, що досліджувані з групи 3, часто вдаються до словесних перепалок, як спосіб вираження злості та безсилля. Показник рівня роздратування, показує, що чоловіки ВПО є чутливим до стресових ситуацій.

Результати описової статистики по методиці Басса-Дарки по групі 4, чоловіків, які не мають статус ВПО, показують теж наявність агресії, але в порівнянні вони нижчі, ніж по групі 3, чоловіків ВПО. Значення фізичної агресії свідчить про помірний прояв цієї форми агресії; значення вербальної - також є помірними, але в порівнянні з досліджуваними з групи 3. Індекс агресивності має значення 49,43, що підтверджує загальну тенденцію помірної агресії по групі.

Таким чином, результати описових по групі 4 свідчать про менший рівень агресії в порівнянні з результатами досліджуваних по групі 3.

Таблиця 3.6

Результати порівняльного аналізу показників методики Басса-Дарки досліджуваних груп

Показник	Група	Ср. ранг	Хі-квадрат	Ст.св.	Р (2-ст).
Вербальна агресія	Гр. 1	61,79	19,095	3	,000**
	Гр. 2	46,53			
	Гр. 3	81,25			
	Гр. 4	50,73			
Роздратування	Гр. 1	67,82	38,035	3	,000**
	Гр. 2	33,70			
	Гр. 3	84,22			
	Гр. 4	58,32			
Індекс агресивності	Гр. 1	65,11	15,354	3	,002**
	Гр. 2	43,90			
	Гр. 3	76,34			
	Гр. 4	57,36			

Примітка: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$

Звертаючись до таблиці 3.6 ми бачимо, що, по-перше, виявлено достовірні відмінності за показником вербальної агресії. Результати вказують на те, що дана форма агресії достовірно найменше представлена у жінок, які не мають статусу ВПО; далі – їх достовірно переважають чоловіки без ВПО; далі – внутрішньо переміщені жінки; і значущо найбільшою мірою ця форма агресії виражена у чоловіків, які не є внутрішньо переміщеними. Отже, ми бачимо тенденцію, що у проявах вербальної агресії статус внутрішнього переміщення може вважатися більш пріоритетним чинником, ніж стать. Пов'язано це з тим, що в Україні і чоловіки, і жінки зтикаються з однаковими умовами та напруженням приблизно на одному рівні.

По-друге, також виявлено достовірні відмінності за показником роздратування. Результати вказують на те, що дана форма агресії достовірно найменше представлена у жінок, які не мають статусу ВПО; далі – їх достовірно переважають чоловіки без ВПО; далі – внутрішньо переміщені жінки; і значущо найбільшою мірою ця форма агресії виражена у чоловіків, які не є внутрішньо переміщеними. Таким чином, просліджується тенденція, що в прояві роздратування наявність статусу ВПО є пріоритетним чинником, ніж стать, що може бути пов'язано з вимушеним переселенням, вимушеною адаптацією, пошуком нової роботи, школи та інше, також з безсиллям щось змінити.

По-третє, виявлено достовірні відмінності по показнику індексу агресивності, де результати показують, що тенденція зберігається і індекс агресивності найменше представлений у жінок, які не мають статусу ВПО; далі – їх достовірно переважають чоловіки без ВПО; наступні – внутрішньо переміщені жінки; і значущо найбільшою мірою це виражено у чоловіків, які не мають статусу ВПО. Отже, знов ми спостерігаємо тенденцію, що для індексу агресивності наявність статусу ВПО є пріоритетним чинником, а не стать.

3.4. Дослідження особливостей прояву ознак депресії у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні

У таблиці 3.7 наведено описові статистики показників вираженості депресії, отримані на основі тесту Бека у представників досліджуваних груп.

Таблиця 3.7

Описові статистики, отримані на основі методики тесту Бека у представників досліджуваних груп

Показник	\bar{x} Гр.1 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.2 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.3 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.4 $\pm \sigma$
Депресія	11,70 \pm 7,71	17,51 \pm 6,88	22,87 \pm 6,56	25,09 \pm 6,54

Примітка: \bar{x} – середній показник вираженості емоцій, σ – стандартне відхилення.

Звертаючись до таблиці 3.7, бачимо, результати по групі 1, жінок зі статусом ВПО 11,71 і вони свідчать про середнє вираження депресії. Результати по групі 2, жінок, які не є внутрішньо переміщеними, показують, що жінки в цій групі мають вищий рівень вираженості депресії в порівнянні з групою 1. Вищий показник депресії може бути пов'язаний з впливом змін в економічному та політичному середовищі, страхом за майбутнє, чи не прийдеться також приймати рішення і переміщуватись вимушено в більш безпечне місце.

По групі 3, внутрішньо переміщених чоловіків, показник депресії високий, може бути як наслідок втрати дому, психологічних травм, погіршення умов, фінансові труднощі та небезпека, пов'язані з воєнними діями.

Група 4, чоловіки без статусу ВПО, демонструють найвищий показник депресивних симптомів, я схильна пояснювати це тим, що окрім загальних загроз, ця група досліджуваних ще має загрозу бути мобілізованим і усвідомлення, що життя вже не буде таким, як раніше.

Результати порівняльного аналізу показників депресії по групам внутрішньо переміщених жінок, внутрішньо переміщених чоловіків, жінок, що не є внутрішньо переміщеними, та чоловіків, що не є внутрішньо

переміщеними, із застосуванням методу Красскелла-Уолліса представлено у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Результати порівняльного аналізу показників депресії
досліджуваних груп

Показник	Група	Ср. ранг	Хі-квадрат	Ст.св.	P (2-ст).
Депресія	Гр. 1	32,13	47,489	3	,000**
	Гр. 2	51,13			
	Гр. 3	77,48			
	Гр. 4	90,68			

Примітка: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$

Звертаючись до таблиці 3.8, ми бачимо, що показник депресії достовірно найменше представлена у жінок зі статусом ВПО; далі – їх достовірно переважають жінки, що не є ВПО; далі – внутрішньо переміщені чоловіки; і значущо найбільшою мірою дана емоція виражена у чоловіків, які не є внутрішньо переміщеними особами.

Отже, ми бачимо тенденцію, що у прояві депресії стать може вважатися більш пріоритетним чинником, ніж статус внутрішнього переміщення. Ми це пов'язуємо з тим, що сьогодні в Україні для чоловіків, окрім загальної ситуації воєнного стану є додаткові небезпеки, що можуть посилювати симптоми депресії, - зокрема, мова йде про загрозу бути мобілізованим.

3.5. Дослідження особливостей прояву травматичного стресу у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні

У таблиці 3.9 наведено описові статистики показників рівня стресу за В.Ю. Щербатих у представників досліджуваних груп.

Таблиця 3.9

Описові статистики, отримані на основі методики тесту рівня стресу за
В.Ю. Щербатих у представників досліджуваних груп

Показник	\bar{x} Гр.1 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.2 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.3 $\pm \sigma$	\bar{x} Гр.4 $\pm \sigma$
Інтелектуальні ознаки стресу	4,10 \pm 1,58	2,77 \pm 1,33	4,56 \pm 1,74	3,63 \pm 1,59
Поведінкові ознаки стресу	3,87 \pm 1,78	2,71 \pm 1,48	3,96 \pm 1,65	3,86 \pm 1,42
Емоційні симптоми	3,90 \pm 1,77	2,54 \pm 1,52	4,34 \pm 1,75	3,77 \pm 1,68
Фізіологічні симптоми	4,35 \pm 1,60	2,48 \pm 1,37	4,56 \pm 1,88	3,50 \pm 1,96

Примітка: \bar{x} – середній показник вираженості емоцій, σ – стандартне відхилення.

Як ми можемо бачити з таблиці 3.9, всі показники виразності стресу на помірному рівні, але по групі 2 показники відносно менші. На наш погляд, причина цього криється в тому, що в умовах воєнного стану людина, навіть знаходячись умовно в безпеці і не вимушена переміщатись, все одно відчуває на собі труднощі ситуації.

Результати описових статистик по групі 1 вказують на різні аспекти прояву травматичного стресу, зокрема фізіологічні симптоми виявилися найвищими, що може виражатися в головних болях, безсонні. Наступними ідуть інтелектуальні ознаки, що може бути виражено в труднощах концентрації, дезорієнтації. Поведінкові та емоційні симптоми також свідчать про зміни в поведінці, зокрема уникнення спілкування, нових знайомств або проявляються через дратівливість.

По групі 2 результати показують нижчий рівень стресу в порівнянні з досліджуваними з групи 1, але показники по групі 2 всі приблизно на 1 рівні. Прояви інтелектуальних ознак стресу менше когнітивних симптомів; поведінкові ознаки стресу також демонструють менше змін у поведінці; емоційні симптоми вказують на наявність емоційної напруги; фізіологічні симптоми показують менші соматичні прояви стресу.

Загалом, можна відзначити, що жінки без статусу ВПО мають менше стресових симптомів, ніж жінки ВПО, що може бути обумовлене більш стабільними умовами життя.

Результати по групі 3, чоловіків ВПО, свідчать про вираженість ознак стресу, зокрема показник інтелектуальних ознак стресу виявлено високим, що може бути виражено низькою концентрацією. Поведінкові ознаки стресу вказують на помітні зміни в поведінці, зокрема підвищення дратівливості. Показник вираженості фізіологічних симптомів вказує на вираженість змін в організмі, зокрема підвищений тиск, цукор, головні болі. Емоційні симптоми є помірними і включають відчуття тривоги, суму та безсилля.

По групі 4, чоловіків, що не є внутрішньо переміщеними, результати вказують на помірний рівень ознак стресу, зокрема інтелектуальні ознаки стресу свідчать про наявність певних когнітивних змін. Поведінкові ознаки стресу свідчать про невеликі зміни в поведінці; емоційні симптоми вказують на помірний рівень емоційної напруги; фізіологічні симптоми свідчать про незначні прояви стресу на рівні відчутті тіла, зокрема напруга м'язів.

Результати порівняльного аналізу показників рівня стресу по групам внутрішньо переміщених жінок, внутрішньо переміщених чоловіків, жінок, що не є внутрішньо переміщеними, та чоловіків, що не є внутрішньо переміщеними, із застосуванням методу Красселла-Уолліса представлено у таблиці 3.10.

Таблиця 3.10

Результати порівняльного аналізу показників рівня стресу
досліджуваних груп

Показник	Група	Ср. ранг	Хі-квадрат	Ст.св.	P (2-ст).
Інтелектуальні ознаки стресу	Гр. 1	68,63	47,489	3	,000**
	Гр. 2	41,01			
	Гр. 3	75,88			
	Гр. 4	57,68			
Поведінкові ознаки стресу	Гр. 1	67,82	19,788	3	,000**
	Гр. 2	42,36			
	Гр. 3	68,30			
	Гр. 4	67,70			
Емоційні симптоми	Гр. 1	65,90	13,890	3	,003**
	Гр. 2	40,71			
	Гр. 3	74,48			
	Гр. 4	64,02			
Фізіологічні симптоми	Гр. 1	75,21	17,954	3	,000**
	Гр. 2	36,11			
	Гр. 3	75,02			
	Гр. 4	57,45			

Примітка: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$

Звертаючись до таблиці 3.10, ми бачимо, що, по-перше, виявлено достовірні відмінності за показником інтелектуальні ознаки стресу. Результати вказують на те, що даний показник достовірно найменше представлений у (дивимося на середній ранг) жінок, що не є ВПО; далі – їх достовірно переважають чоловіки, що не є ВПО; далі – внутрішньо переміщені жінки; і значущо найбільшою мірою дана емоція виражена у чоловіків, які не є внутрішньо переміщеними особами.

Отже, ми бачимо тенденцію, що у переживанні інтелектуальних ознак стресу статус внутрішнього переміщення може вважатися більш пріоритетним чинником, ніж стать. Ми це пов'язуємо з тим, що стрес від вимушеного внутрішнього переміщення однаково погано впливає як на жінок, так і на чоловіків.

По-друге, виявлено достовірні відмінності за показником поведінкові ознаки стресу. Результати вказують на те, що даний показник достовірно найменше представлений також у жінок, що не є ВПО; далі – їх достовірно переважають чоловіки, що не є ВПО; далі – внутрішньо переміщені жінки; і

значущо найбільшою мірою дана емоція виразна у чоловіків, які не є внутрішньо переміщеними особами.

Отже, ми бачимо тенденцію, що у переживанні поведінкових ознак стресу статус внутрішнього переміщення може вважатися більш пріоритетним чинником, ніж стать. Пов'язано це може бути з тим, що стрес від вимушеного внутрішнього переміщення має свій вплив на поведінку, як наслідок злості і безсилля.

По-третє, виявлено достовірні відмінності за показником емоційні ознаки стресу. Результати вказують на те, що даний показник достовірно найменше представлений також у жінок, що не є ВПО; далі – їх достовірно переважають чоловіки, що не є ВПО; далі – внутрішньо переміщені жінки; і значущо найбільшою мірою дана емоція виразна у чоловіків, які не є внутрішньо переміщеними особами.

Таким чином, бачимо тенденцію, що у переживанні емоційних ознак стресу статус внутрішнього переміщення може вважатися більш пріоритетним чинником, ніж стать. Пов'язано це може бути з тим, що стрес від вимушеного внутрішнього завдав емоційного потрясіння.

Четверте, виявлено достовірні відмінності по фізіологічним симптомам стресу. Результати вказують на те, що даний показник достовірно найменше представлений також у жінок, що не є ВПО; далі – їх достовірно переважають чоловіки, що не є ВПО; далі – внутрішньо переміщені жінки; і значущо найбільшою мірою дана емоція виразна у чоловіків, які не є внутрішньо переміщеними особами.

Таким чином, бачимо тенденцію, що у проживанні фізіологічних ознак стресу статус внутрішнього переміщення може вважатися більш пріоритетним чинником, ніж стать. Пов'язано це може бути з тим, що стрес від вимушеного внутрішнього причиняє фізіологічне виснаження, втому, як наслідок більшого навантаження та напруги, яке відгукується в тілі.

3.6. Виявлення особливостей факторної структури взаємозв'язку емоцій у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні

З метою виявлення особливостей організації факторної структури емоцій у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні було проведено факторний аналіз по кожній з груп досліджуваних окремо (факторний аналіз методом головних компонент із обертанням Варімакс).

Таблиця 3.11

Результати факторизації структури взаємозв'язку емоцій по гр. 1

	Компонент							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Інтерес							-,815	
Радість						-,789		
Подив					,621			
Горе						,812		
Гнів			,765					-,465
Відраза							,672	
Презирство				,822				
Страх			-,433	-,591				
Сором								,920
Провина					-,520		,433	
Тривожність	,920							
Фізична агресія	,477							
Вербальна агресія	,563				,561			
Опосередкована агресія	,461		,766					
Негативізм	,471				,552			
Роздратування	,826							
Підозрілість		,838						
Образа		,845						
Відчуття провини			-,454		,590			
Індекс агресивності	,641		,533					
Індекс ворожості		,937						
Депресія	-,691							
Інтелектуальні ознаки стресу	,410			,736				
Поведінкові ознаки стресу	,849							
Емоційні симптоми	,746							
Фізіологічні симптоми	,864							

Як можна бачити з таблиці 3.11, по групі внутрішньо перемішених жінок було виявлено 8 факторів, які у сукупності пояснюють 80,3% дисперсії.

До першого фактора з додатним навантаженням увійшли: тривожність, фізична вербальна та опосередкована агресія, негативізм роздратування, індекс агресивності та поведінкові ознаки стресу, а також – емоційні та фізіологічні ознаки стресу. Крім того, до даного фактору з негативним навантаженням увійшла така змінна як депресія. Тобто, даний фактор відображує деструктивне напруження психоемоційних ресурсів, що протиставляється їхньому пригніченню, - отже, даний фактор можна умовно назвати «деструктивна активація».

До другого фактору увійшли: підозрілість, образа та індекс тривожності. Тобто даний фактор відображує труднощі в установленні контактів, - отже, другий фактор можна назвати «соціальна недовіра».

Третій фактор включає: гнів, страх, опосередковану агресію, відчуття провини. Тобто даний фактор показує внутрішні конфлікти в стресових ситуаціях, даний фактор можна назвати «внутрішній конфлікт».

До четвертого фактору увійшли: презирство, страх та інтелектуальні ознаки стресу, що включає не лише емоційні реакції, а й інтелектуальні ознаки стресу, тож цей фактор має назву «психічна напруга».

До п'ятого фактора увійшли, зокрема подив, провини, вербальна агресія, негативізм – отримує назву «негативна агресія».

Шостий фактор включає радість, горе – отже, фактор має назву «емоційний контраст».

Сьомий фактор включає: інтерес, відразу, провини – суперечливі емоції, отже - «емоційна амбівалентність».

До восьмого фактора увійшли гнів та сором - «емоційний дисонанс».

Таблиця 3.12

Результати факторизації структури взаємозв'язку емоцій по гр. 2

	Компонент							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Інтерес					,549	-,504		
Радість	-,677	-,471						
Подив							,779	
Горе							,650	
Гнів								-,907
Відраза						,787		
Презирство			-,539					-,470
Страх	-,477					-,489		
Сором			-,776					
Провина					,754			
Тривожність	,813							
Фізична агресія		,556		,480				
Вербальна агресія	,598							
Опосередкована агресія				,908				
Негативізм		,429		,493	,465			
Роздратування	,776							
Підозрілість			,736					
Образа			,555			,565		
Відчуття провини			-,445		-,508			
Індекс агресивності				,813				
Індекс ворожості			,841					
Депресія	-,619							
Інтелектуальні ознаки стресу		,845						
Поведінкові ознаки стресу		,843						
Емоційні симптоми	,706	,432						
Фізіологічні симптоми		,716						

Як можна бачити з таблиці 3.12, по групі 2 жінок, які не зазнали внутрішнього переміщення, виявлено 8 факторів, які у сукупності пояснюють 76,84% дисперсії.

До першого фактора з додатним навантаженням увійшли: тривожність, радість, страх, вербальна агресія, роздратування, депресія. Тобто, даний фактор відображує емоційне напруження включає як негативні так і позитивні переживання, отже отримує назву «емоційна нестабільність».

До другого фактора увійшли радість, фізична агресія, негативізм, інтелектуальні, поведінкові ознаки стресу, фізичні симптоми, тобто даний

фактор відображує змішану поведінкову адаптацію, даний фактор має назву «стресова адаптація».

До третього фактора увійшли презирство, сором, підозрілість, образа, відчуття провини, індекс ворожості, тобто даний фактор відображає переживання відчуження, тобто даний фактор називається «соціальна ворожість».

До четвертого фактору увійшли фізична агресія, опосередкована агресія, негативізм, цей фактор відображає поведінкові реакції на стрес, які проявляються через агресію і спротив, цей фактор можна назвати «агресивний супротив».

До п'ятого фактора увійшли інтерес, провина, негативізм, тобто цей фактор відображає соціальну напругу, яка поєднана з інтересом, тобто цей фактор має назву «дисонанс інтересу».

До шостого фактора увійшли інтерес, відраза, страх, образа, що відображає емоційно-соціальну амбівалентність, отримує назву даний фактор «конфлікт відчуження».

До сьомого фактора увійшли подив і горе, що відображає реакцію на несподівані травмуючі події, отже назва «емоційний шок».

Восьмий фактор включає гнів і презирство, що відображає гостру емоційну реакцію на несправедливість, відчуття зневаги «психічна ворожість».

Принципові відмінності в емоційній структурі між групами досліджуваних 1 та 2, жінок ВПО та жінок не ВПО відповідно, можна виявити через аналіз факторів, зокрема, по-перше, у групі 1, жінок з ВПО, виявлено високий рівень емоційної напруги, зокрема деструктивні прояви агресії, депресії та тривожності, а також через стрес, спричинений вимушеним переміщенням, виявлено соціальну недовіру. Це видно з таких факторів, як «деструктивна активація» та «соціальна недовіра», що демонструють внутрішні конфлікти людини та з оточуючими. По-друге,

жінки з ВПО переживають глибокі внутрішні конфлікти, що видно у факторі «внутрішній конфлікт», в поєднанні гніву, страху і почутті провини.

З іншої сторони, у жінок без статусу ВПО, які не зазнали такої травматизації, емоційна структура менш напружена, але все одно присутні емоційні конфлікти. Досліджувані з групи 2 мають фактори, які відображають емоційну нестабільність та поведінкову адаптацію, наприклад, такі фактори як «емоційна нестабільність» та «стресова адаптація», що вказують на певний рівень стресу та соціальної напруги, але не так деструктивна, як у групі жінок з ВПО. По-третє, в групі жінок без ВПО також спостерігаються фактори, що вказують на соціальну ворожість («соціальна ворожість») та емоційно-соціальну амбівалентність («конфлікт відчуження»), але їх виразність є меншою в порівнянні з жінками з ВПО.

Таким чином, основною відмінністю між групами досліджуваних 1 і 2 є більшою мірою виражена емоційна напруга та внутрішні конфлікти саме в групі 1, жінок з ВПО, зокрема в аспектах соціальної недовіри, стресових реакцій і депресії. В той же час жінки без ВПО переживають менш інтенсивні, але все ж таки значущі емоційні зміни, пов'язані з адаптацією до стресових ситуацій.

Таблиця 3.13

Результати факторизації структури взаємозв'язку емоцій по гр. 3

	Компонент							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Інтерес						-,762		
Радість				-,769				
Подив					,627			
Горе				,497	,592			
Гнів	,442						,703	
Відраза			-,588					
Презирство							,871	
Страх								-,807
Сором	-,421					,584		
Провина					-,875			
Тривожність		,669		,428				
Фізична агресія	,612							
Вербальна агресія	,739							
Опосередкована агресія	,762							
Негативізм		,416						
Роздратування	,409	,571		,474				
Підозрілість	-,625		,638					
Образа			,868					
Відчуття провини			-,492			-,526		
Індекс агресивності	,853							
Індекс ворожості			,889					
Депресія				-,660				
Інтелектуальні ознаки стресу		,916						
Поведінкові ознаки стресу		,837						
Емоційні симптоми		,772						
Фізіологічні симптоми	,436	,656						

Як можна бачити з таблиці 3.13, по групі 3 чоловіків, які мають статус ВПО, виявлено 8 факторів, які у сукупності пояснюють 77,40% дисперсії.

До першого фактора з додатним навантаженням увійшли: гнів, сором, фізична, вербальна, опосередкована агресія, роздратування підозрілість, фізіологічні симптоми. Тобто, даний фактор відображує сильне емоційне напруження та агресивні реакції на стрес, тобто даний фактор має назву «агресивне напруження».

До другого фактора увійшли тривожність негативізм роздратування, а також інтелектуальні, поведінкові ознаки стресу, фізіологічні симптоми, що

відображує складні реакції на стрес та когнітивні труднощі, отож має назву «стресова дезадаптація».

До третього фактора увійшли відраза, підозрілість, образа, почуття провини, індекс ворожості, що відображує негативне ставлення до оточуючих, цей фактор можна назвати «психоемоційна недовіра».

До четвертого фактора увійшли радість, горе, тривожність, роздратування, депресія, що відображає суперечливість почуттів, має назву «внутрішній дисбаланс».

До п'ятого фактора увійшли подив, горе, провини, що відображає складні переживання, має назву «емоційний шок».

Шостий фактор включає інтерес, сором, відчуття провини, що відображає амбівалентність емоцій - «соціальна невизначеність».

До сьомого фактора увійшли гнів та презирство, що відображає гострі реакції, пов'язані з соціальним відчуженням, має назву «ворожість і зневага».

До восьмого фактора увійшов страх, що є реакцією на небезпеку, має назву «страх невідомого».

Таблиця 3.14

Результати факторізації структури взаємозв'язку емоцій по гр. 4

	Компонент							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Інтерес							-,746	,498
Радість					,795			
Подив			,811					
Горе					-,732			
Гнів					-,646			-,467
Відраза							,572	
Презирство				,636				
Страх					,473		-,468	
Сором				-,858				
Провина			-,783					
Тривожність	,933							
Фізична агресія		,947						
Вербальна агресія	,615	,593						
Опосередкована агресія		,776						
Негативізм				,657				
Роздратування	,860							
Підозрілість						,869		
Образа		,425	,677					
Відчуття провини						-,670		
Індекс агресивності		,940						
Індекс ворожості						,806		
Депресія								-,615
Інтелектуальні ознаки стресу	,520							,638
Поведінкові ознаки стресу	,615							,548
Емоційні симптоми	,840							
Фізіологічні симптоми							,868	

Як можна бачити з таблиці 3.14, по групі 4 чоловіків, які не мають статусу ВПО, виявлено 8 факторів, які у сукупності пояснюють 82,27% дисперсії.

До першого фактора з додатним навантаженням увійшли: тривожність, вербальна агресія, роздратування, інтелектуальні, поведінкові ознаки стресу, а також емоційні симптоми. Тобто, даний фактор відображує напруження, що проявляється через тривожність та стресові симптоми, має назву «стресова активація».

До другого фактора увійшли фізична, вербальна, опосередкована агресія, образа індекс агресивності, що відображає підвищену агресивність і ворожість, має назву «агресивний супротив».

До третього фактора увійшли подив, провина, образа, що відображає плутанину і конфлікт емоцій і має назву «емоційна суперечливість».

До четвертого фактора увійшли презирство, сором, негативізм, що відображає відчуження та негативне ставлення до себе і інших - «соціальна ізоляція».

До п'ятого фактора увійшли радість, горе, гнів, страх, що відображає нестабільність та суперечливість емоцій, має назву «напруга».

До шостого фактора увійшли підозрілість, відчуття провини, індекс ворожості, що відображає недовіру, внутрішній конфлікт, має назву «недовіра середовищу».

До сьомого фактора увійшли інтерес, відраза, страх, фізіологічні симптоми, що відображає фізіологічну, а також емоційну відразу, то має назву «відраза з цікавістю».

До восьмого фактора увійшли інтерес, гнів, депресія, інтелектуальні та поведінкові ознаки стресу, що відображає когнітивну напругу в зв'язку зі стресом, має назву «стресова активація».

Принципові відмінності в емоційній структурі між групами досліджуваних 3 та 4, чоловіків ВПО та чоловіків не ВПО відповідно, можна виявити через аналіз факторів, зокрема, по-перше, в групі 3, чоловіків з ВПО, виявлено фактори, що свідчать про високу емоційну напругу та агресивні реакції на стрес, зокрема фактор «агресивне напруження», який включає гнів, агресію (фізичну, вербальну, опосередковану), а також роздратування та фізіологічні симптоми. Цей фактор вказує на сильну емоційну активацію, що спричинена стресом, це є однією з основних особливостей цієї групи. По-друге, у чоловіків з ВПО також спостерігається фактор «стресова дезадаптація», який включає тривожність, негативізм, роздратування та інтелектуальні й поведінкові ознаки стресу, що свідчить про труднощі в

адаптації до стресових ситуацій. Крім того, фактор «психоемоційна недовіра», що включає відразу, підозрілість, образу, почуття провини та індекс ворожості, відображає наявність недовіри до оточуючих і соціальну ізоляцію, що є характерним для цієї групи.

По групі 4, чоловіків без статусу ВПО, виявлено фактори, котрі свідчать про вираженість емоційної напруги в меншому ступені, так наприклад, фактор «стресова активація», яка включає, зокрема, тривожність, вербальну агресію, роздратування та інтелектуальні, поведінкові ознаки стресу, цей фактор показує реакції внаслідок стресу, але які виражаються менш інтенсивна, в порівнянні з чоловіками ВПО. По-друге, у чоловіків без ВПО також виявлено фактор «агресивний супротив», який в свою чергу включає фізичну, вербальну та опосередковану агресію, індекс агресивності та образу, що свідчить про підвищену агресивність та ворожість.

Таким чином, основні відмінності між групами досліджуваних 3 і 4 полягають у більш вираженій емоційній напрузі, агресії та соціальній недовірі у чоловіків з ВПО, що є наслідком отриманого стресу в умовах воєнного стану, тоді як чоловіки без ВПО переживають стресові ситуації в менш інтенсивній формі, але все одно демонструють наявність агресії, емоційної суперечливості та недовіри до оточуючих.

Висновки до третього розділу

1. Дослідження емоційної сфери людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану показало значні відмінності в прояві базових емоцій залежно від статусу переміщення та статі. Жінки зі статусом ВПО помірно виражають емоції, зокрема інтерес і гніву. Натомість, жінки, які не мають статусу ВПО рівень радості вищий. Чоловіки ВПО показують високий рівень горя через втрати, вимушене переміщення, а радість в цій групі виражена найменше. Чоловіки, які не мають статусу ВПО демонструють високий рівень презирства і подиву, вірогідно через страх мобілізації і воєнних дій в країні.

Можемо бачити тенденцію, що у переживанні радості стать може вважатися більш пріоритетним чинником, ніж статус внутрішнього переміщення, натомість, у переживанні горя наявність статусу ВПО - пріоритетніше, ніж стать.

2. Дослідження тривожності серед людей зрілого віку зі статусом ВПО показало суттєві відмінності між групами. Внутрішньо переміщені чоловіки демонструють найвищий рівень тривожності, що пояснюється стресовими факторами, зокрема втрати та невідомість майбутнього. Жінки ВПО також мають високу тривожність, обумовлену додатковою відповідальністю. Жінки, які не є ВПО, мають найнижчу тривожність. Чоловіки без статусу ВПО також мають помірний рівень тривожності, через погіршення соціально-економічної ситуації в країні. Отже, статус ВПО виявився пріоритетним фактором в вимірюванні тривожності не залежно від статі.

3. Дослідження агресії серед людей зрілого віку зі статусом ВПО показало, що статус ВПО впливає на прояви агресії, зокрема у чоловіків, які внутрішньо переміщені, рівень агресії виявився найбільшим. Самими вираженими формами агресії є вербальна та фізична агресія, причому вербальна агресія переважаючою є у чоловіків ВПО, а у жінок зі статусом ВПО рівень агресії підвищений також, але менший, ніж у чоловіків ВПО. У жінок, які не мають статусу ВПО, виявлено найнижчий рівень агресії, що пояснюється стабільнішими умовами життя. Тенденція до зниження агресії серед жінок без ВПО зберігається в усіх формах агресії. Таким чином, статус внутрішнього переміщення є пріоритетним чинником прояву агресії, ніж стать.

4. Дослідження симптомів депресії серед людей зрілого віку, які мають статус ВПО, показало, що депресія найбільш виражена серед чоловіків, які не є внутрішньо переміщеними. В групі 4 спостерігається найвищий рівень депресії, що може бути пов'язано з додатковими факторами, мається на увазі загроза мобілізації. Жінки без статусу ВПО мають більш виражені симптоми депресії, ніж жінки зі статусом ВПО, що можна пояснити соціальним і

економічним стресом. Виявлено, що стать може бути більш пріоритетним чинником у прояві депресії, ніж статус ВПО.

5. Дослідження проявів травматичного стресу у людей зрілого віку показало, люди зі статусом ВПО мають більш виражені симптоми стресу, ніж чоловіки і жінки без статусу. Жінки і чоловіки ВПО мають більш проявлені ознаки стресу, зокрема фізіологічні та інтелектуальні. В той же час жінки не ВПО демонструють найменші ознаки стресу, що може бути обумовлено меншою напругою. Порівняльний аналіз показав, що наявність статусу ВПО у людини є більш важливим чинником у прояві стресу, ніж стать, пояснюється тим, що стрес від вимушеного переміщення негативно впливає як на жінок, так і на чоловіків. Виявлені достовірні відмінності за усіма показниками свідчать про те, що люди з ВПО мають вищий рівень стресу, а це впливає на їхню поведінку, емоційний стан, когнітивні функції та фізіологічне здоров'я.

6. Факторний аналіз емоційної структури людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні виявив особливості взаємозв'язку емоцій у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні. У досліджуваних групи 1, жінок з ВПО, спостерігається висока емоційна напруга, зокрема прояви агресії, депресії та тривожності, що супроводжуються внутрішніми конфліктами та соціальною недовірою, в порівнянні з досліджуваними з групи 2, жінок без ВПО, але вони теж мають емоційну напругу, тільки менш виражену. Досліджувані з групи 3, чоловіки з ВПО, в свою чергу, виявляють високий рівень агресії, стресових проявлень та соціальної ізоляції, що свідчить про дезаптацію в нових реаліях. В порівнянні з досліджуваними з групи 3, досліджувані з групи 4, чоловіки без ВПО, переживають стресові ситуації з меншою інтенсивністю, проте також мають напруження, зокрема у вигляді агресії та суперечливих емоційних реакцій. Загалом, люди з ВПО демонструють значно вищий рівень емоційної напруги, агресії та внутрішніх конфліктів, що обумовлено пережитими

травмами та соціальною нестабільністю, у порівнянні з тими, хто не має статусу ВПО, у цих людей емоційні реакції менш виражені.

ВИСНОВКИ

1. Проаналізовано наукову літературу щодо поняття емоційної сфери та її особливостей у особистостей зі статусом ВПО. З'ясовано, що перш за все, емоційна сфера особистості представляє собою динамічну систему, яка включає різні переживання, почуття та настрої, які в свою чергу значною мірою впливають на реакції людини на стресові ситуації. Визначено, що емоційні реакції у людей зрілого віку мають особливості, зокрема через фізіологічні та психологічні зміни, які можуть призвести до кризи середнього віку. Також, окремо розглянуто емоційну сферу людей, які мають статус ВПО і виявлено, що проведені дослідження показали, що стресові реакції від вимушеної евакуації мають вплив на психоемоційний стан внутрішньо переміщених осіб. У жінок ці реакції виявляються більш вираженими на фізіологічному, психоемоційному та соціальному рівнях порівняно з чоловіками, що може свідчити про більшу емоційну вразливість цієї групи.

2. Виявлено особливості прояву базових емоцій у людей зрілого віку зі статусом внутрішньо переміщених осіб (ВПО) під час воєнного стану в Україні. Жінки зі статусом ВПО демонструють помірний рівень вираженості емоцій, зокрема інтересу та гніву. Висока вираженість інтересу може бути пояснена новизною середовища, тоді як такі емоції, як зокрема гнів, вирогідно, є реакцією на безсилля. Натомість, жінки, які не є внутрішньо переміщеними, показують вищий рівень радості, в порівнянні з жінками ВПО, що пояснюється відносною салістю обставин, так як вони не зазнали вимушеного переміщення. Чоловіки зі статусом ВПО, в свою чергу, демонструють високий рівень горя, що відображає їх переживання втрат, зокрема дому, родини та звичного способу життя, вони мають також низький рівень радості, що можна пояснити вимушеним переміщенням та невизначеністю майбутнього. У чоловіків, які не є внутрішньо переміщеними, найвищу виразність мають емоції презирства і подиву, що ймовірно, пов'язано з самим воєнним станом та загрозою мобілізації. Порівняльний аналіз між групами показав, що стать є більш важливим

чинником у переживанні радості, ніж статус; водночас, статус ВПО має більший вплив на переживання горя, ніж стать, що свідчить про глибокі емоційні переживання, пов'язані з втратами, які люди зазнали внаслідок вимушеного переселення.

3. Виявлено особливості тривоги та прояву агресії у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні. Жінки зі статусом ВПО демонструють високий рівень тривожності, що пов'язано з додатковими соціальними та економічними навантаженнями, в порівнянні з ними, жінки без ВПО, мають найнижчий показник. Внутрішньо переміщені чоловіки демонструють найвищий рівень тривожності, у чоловіків Не ВПО, цей показник нижчий. Щодо агресії, результати показали, що статус ВПО має вирішальний вплив на прояви агресивних реакцій, зокрема на високий рівень поведінкової, фізичної та вербальної агресії у внутрішньо переміщених чоловіків, як наслідок безсилля. У внутрішньо переміщених жінок рівень агресії виявився також підвищеним, але нижчим за чоловіків, що можна пояснити їх більшою схильністю до вербальних проявів агресії, а також збереженням певної емоційної стійкості. У жінок і чоловіків без статусу ВПО рівень агресії значно нижчий, що відображає більш стабільні умови їхнього життя. Статус внутрішнього переміщення виявився пріоритетним чинником у формуванні тривожності та агресії, незважаючи на стать.

4. Виявлено ознаки депресії та особливості прояву травматичного стресу у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні. Найвищі ознаки депресії виявлено у чоловіків без статусу ВПО, що пов'язано з додатковими стресовими факторами, мається на увазі загроза бути мобілізованим. Жінки без статусу ВПО мають більш виражені симптоми депресії, ніж жінки зі статусом ВПО. Виявлено, що стать може бути більш пріоритетним чинником у прояві депресії, ніж статус ВПО. Щодо проявів травматичного стресу, дослідження виявило, що люди зі статусом ВПО мають значно вищі показники стресу, зокрема в інтелектуальних, поведінкових, емоційних та фізіологічних аспектах. Найбільше проявлені

фізіологічні та інтелектуальні ознаки стресу у чоловіків і жінок ВПО, в той час у чоловіків та жінок не, рівень стресу нижчий. Виявлено, що статус ВПО має більший вплив на стрес, ніж стать.

5. Виявлено особливості факторної структури взаємозв'язку емоцій у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні. У жінок з ВПО спостерігається високий рівень емоційної напруги, зокрема прояви агресії, тривожності, депресії, що відображає вплив травми від вимушеного переміщення, у жінок з ВПО переважають деструктивні фактори, такі як-от «деструктивна активація» або «соціальна недовіра», які вказують на внутрішні конфлікти та труднощі в соціальній адаптації. У жінок без ВПО емоційні прояви менш інтенсивні, хоча також присутні фактори, що свідчать про стрес та соціальну напругу, але вони мають менш виражений деструктивний характер, в порівнянні з жінками ВПО.

У чоловіків ситуація схожа, емоційна структура чоловіків з ВПО характеризується високим рівнем агресії, тривожності та соціальної ізоляції, зокрема такі фактори «агресивне напруження» та «психоемоційна недовіра», що свідчить про внутрішні конфлікти й негативне ставлення до оточуючих. На відміну, чоловіки без ВПО, демонструють менш виражену емоційну напругу, але також переживають стресові реакції, зокрема у вигляді агресії і емоційної суперечливості, що проявляється в таких факторах, як «стресова активація» та «агресивний супротив».

Гіпотеза, що зміни в емоційній сфері чоловіків і жінок тенденційно зберігаються, зміни є, але між самими чоловіками і жінками різниця не значуща – підтвердилася. В обох групах спостерігалися підвищення рівнів тривоги, страху, гніву, агресії та презирства, що свідчить про загальний вплив воєнного стану та вимушеного переміщення на емоційний стан обох статей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Барретт Л. Ф. Як народжуються емоції : Таємне життя мозку / пер. з англ. Я. Лебеденка. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2018. 480 с.
2. Біда С. О. Базові емоції: поняття та види / С. О. Біда // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – Вип. 16. – С. 35 – 46.
3. Бреус Ю. В. Емоційний інтелект як чинник професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій у вищих навчальних закладах: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2019. 262 с.
4. Бьют К. А. Особливості депресивних станів у ВПО від початку війни в Україні. XVIII International Scientific and Practical Conference " Theoretical and Applied Aspects of the Development of Science ". Bilbao, Spain. May 09-12, 2023. С. 373–375.
5. Бьют К. А. Особливості депресивних станів у ВПО від початку війни в Україні. XVIII International Scientific and Practical Conference " Theoretical and Applied Aspects of the Development of Science ". Bilbao, Spain. May 09-12, 2023. С. 373–375.
6. Варій М. Й. Загальна психологія : підручник. Вид. 3-тє, виправл. і допов. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
7. Венгер О. П. Шкробот В. В. Іваницька Т. І. та ін. Досвід надання допомоги внутрішньо-переміщеним особам, які лікувалися у КНП «Тернопільська обласна клінічна психоневрологічна лікарня» ТОР. Вісник медичних і біологічних досліджень. 2022. № 2. С. 17-23. DOI: <https://doi.org/10.11603/bmbr.2706-6290.2022.2.13031>
8. Винославська О. В., Бреусенко-Кузнецов О. А., Зливков В. Л., Апішева А. Ш., Васильєва О. С. Психологія : навч. посіб. Київ : ІНКОС, 2005. 351 с.

9. Вікова психологія: навч. посібник / О. В. Алпатова. – К. : НАУ, 2017. – С. 140.
10. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднійчукта. – К.: Просвіта, 2001. – 416.
11. Внутрішньо переміщені особи / УВКБ ООН (The UN Refugee Agency). URL: <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi> (дата звернення: 18.05.2024).
12. Галієва О. М. Диференціація понять «тривога» та «тривожність» // Психологія та соціальна робота. Київ, 2019. Т. 24. № 1 (49). С. 32–48.
13. Гуд Г. О. Емоційна сфера особистості: теоретико-методологічний аспект дослідження. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том XIV: Методологія і теорія психології. Вип. 1. Київ-Ніжин, 2018. 353 с.
14. Гуляєва А. С. Психологічні особливості вимушеного переселення. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. Кам'янець-подільський, 2017. Вип. 37. С. 66–75.
15. Гуляєва А. С. Психологічні особливості вимушеного переселення. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. Кам'янець-подільський, 2017. Вип. 37. С. 66–75.
16. Гоулман Д. Емоційний інтелект. - Харків : Віват, 2019. 512 с.
17. Дмитріюк Н. С. Вплив емоцій на формування та становлення особистості. Проблеми сучасної психології, 2010. №8. С. 261–271.
18. Заброцький М. М. Основи вікової психології: Навчальний посібник / М.М. Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2003. – С. 112.
19. Заброцький М.М. Вікова психологія. / М.М. Заброцький - К.: МАУП, 1998.

20. Загальна психологія. Теоретико-методологічні основи науки [Електронний ресурс]: Навч. посіб. / О. В. Ловка, Л. Л. Борисенко, Л. А. Колесніченко, Л. В. Музичко, А. В. Тімакова, Д. Г. Лавриненко / За заг. ред. О. В. Ловкої. — К.: КНЕУ, 2019. — 390, [2] с.
21. Закон України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 15.06.2024).
22. Зубцов Д. Депресія: визначення та симптоматика // Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. Слов'янськ, 2016. № 1 (16). С. 77–81.
23. Ізард К. Шкала диференціальних емоцій. URL: https://stud.com.ua/124958/psihologiya/shkala_diferentsialnih_emotsiy (дата звернення: 18.06.2024).
24. Каламаж Р. В. Когнітивно-стильовий вимір у психологічних дослідженнях // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Острог, 2012. С. 32–40.
25. Кердивар В. В. Психологічні особливості агресивності у внутрішньо переміщених осіб зі східних областей України / Проблеми екстремальної та кризової психології. № 2(2). Харків, 2021. С. 18–25.
26. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості / Т. С. Кириленко. К.: Либідь, 2007. 256 с.
27. Магдисюк Л. І Теоретико-емпіричні межі поняття ейджизму у психології / Л. І Магдисюк // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. пр. / за ред. Н.Є. Завацької. – Луганськ, 2013.- №3 (32). – С.161 – 168.
28. Мазоха І. С. Аналіз теоретико-емпіричних досліджень феномена агресії та агресивності // Наука і освіта : наук.-практ. журнал. 2011. № 1. С. 59–62.
29. Методи вивчення емоційної сфери людини. Психологіс. Енциклопедія практичної психології. URL: <http://psychologis.com.ua/2-264.htm> (дата звернення: 20.08.2024).

30. Методи вивчення емоційної сфери людини. Психологіс. Енциклопедія практичної психології. URL: <http://psychologis.com.ua/2-264.htm> (дата звернення: 12.08.2024).

31. Методика вимірювання рівня тривожності Тейлора (адаптація Т. А. Немчинова) URL: https://ezavdnz.expertus.com.ua/uploads/%D0%9F%D0%A3%D0%94%D0%97/%D0%9F%D0%A3%D0%94%D0%97_04_%D0%9C%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%AF%D0%BA_%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%88%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%94%D0%BC%D0%BE_%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%B2_%D0%BD%D0%B0_%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D1%83_dod1.pdf (дата звернення: 30.05.2024).

32. Мешко Г. М. Аналіз Детермінант професійного здоров'я вчителя в контексті завдань педагогіки здоров'я. Педагогічний альманах. 2015. Вип. 25. С. 106-112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2015_25_18

33. Міністерство Соціальної політики України. Внутрішньо переміщені особи. Інформація для переміщених осіб: веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 30.05.2024).

34. Мішина О. В. Путятін Г. Г. Депресивні розлади і ризик суїцида українського населення внаслідок російської агресії. IV International Scientific and Practical Conference " Discusson and Development of Modern Scientific Research " Helsinki, Finland. October 18–21, 2022. С. 261–264.

35. Омельченко І., Лушак, О., Гришук, Ю., Юрків Н. Поширеність та фактори ризику депресії серед внутрішньо переміщених осіб в Україні: кроссекційне дослідження / BMC Public Health. Вип. 19 (1). 2019.

36. Опитувальник Басса-Дарки https://stud.com.ua/82700/psihologiya/opituvalnik_bassa_darki (дата звернення: 30.05.2024).

37. Орбан-Лембрик, Л. Е. Соціальна психологія: посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 446 с.
38. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія : підручник. Київ: Академвидав, 2020. 432 с.
39. Павелків Р.В. Вікова психологія / Р.В. Павелків. – К.: Кондор, 2015. – 469 с.
40. Палій А. А. Диференціальна психологія : навч. посіб. / А. А. Палій. - Київ: Академвидав, 2010.
41. Панок В. Г. Проблеми надання допомоги постраждалим від військового конфлікту в діяльності психологічної служби. Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досліджень : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. К. : Аграр Медіа Груп, 2017. 340 с URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/49031>
42. Психічне здоров'я особистості: підручник для вищих навчальних закладів / С. Д. Максименко, Я. В. Руденко, А. М. Кушнерьова, В. М. Невмержицький. Київ : «Видавництво Людмила», 2021. 438 с.
43. Психологія особистості. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 280 с
44. Савчин М.В. Вікова психологія / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 202 с.
45. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
46. Спринська З. В. Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб. Теорія і практика сучасної психології. 2018. № 6. С. 50–56.
47. Спринська З. В. Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб. Теорія і практика сучасної психології. 2018. № 6. С. 50–56.
48. Тест на визначення стресу за В.Ю. Щербатих <https://santamaria.com.ua/about/blog/test-na-viznachennya-rivnya-stresu-za-v-yu-shebatih> (дата звернення: 30.05.2024).

49. Шеремет М. К., Кондукова С. В. Особливості розвитку емоційної сфери у дітей з особливими освітніми потребами. Актуальні питання корекційної освіти. 2021. №17. С. 134-146.
50. Шкала депресії Бека <https://cbt-therapist.net/BDI> (дата звернення: 30.05.2024).
51. Asanov Noha A.-M., Asanov I., Buenstorf G. Mental Health and Stress Level of Ukrainians Seeking Psychological Help Online. URL: <https://doi.org/10.1101/2022.08.19.22278660> (дата звернення: 12.06.2024)
52. Barrett, Lisa Feldman (2017). How Emotions are Made: The Secret Life of the Brain. New York: Houghton Mifflin Harcourt.
53. Bouchard, J.-P., Stiegler, N., Padmanabhanunni, A., Pretorius, T B. Psychotraumatologie de la guerre en Ukraine: la question de la prise en charge psychologique des victimes refugiees ou restees en Ukraine. Annales Medico-psychologiques, revue psychiatrique. Volume 181. 1. 2023. P. 8-11.
54. Izard, C. E. (1991). The Psychology of Emotions. New York, NY: Plenum Press.
55. Schacter D.-L., Gilbert D.-L. Psychology. Second edition. New-York: Worth Publishers. p. 310.
56. Zeidner M. What we know about emotional intelligence: how it affects learning, work, relationships, and our mental health / Zeidner M., Matthews G., Roberts R. D. – London: A Bradford book, 2009. – 464 p.

АНОТАЦІЯ

Дана кваліфікаційна робота присвячена дослідженню психологічних особливостей емоційної сфери у чоловіків та жінок зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні. Робота включає в себе вступ, три розділи та висновки. Також робота містить 14 таблиць та список використаних джерел, в якому нараховується 55 найменувань. Перший розділ представлений у вигляді теоретичних засад дослідження особливостей емоційної сфери чоловіків та жінок зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні. Другий розділ представлений описом матеріалів і методів психологічного дослідження. Третій розділ містить в собі відомості про емпіричне дослідження особливостей емоційної сфери у людей зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні. У дослідженні взяли участь 120 людей віком від 40 до 60 років, розподілених на 4 групи залежності від статі та наявності статусу ВПО. Також у третьому розділі наявний опис результатів проведеного дослідження психологічних особливостей емоційної сфери у чоловіків та жінок зрілого віку зі статусом ВПО під час воєнного стану в Україні.

Ключові слова: емоційна сфера, зрілий вік, базові емоції, тривожність, агресія, стрес, депресія, воєнний стан.

ANNOTATION

This qualification paper is dedicated to the study of Psychological Characteristics of the Emotional Sphere in Mature Men and Women with IDP Status During Martial Law in Ukraine. The work includes an introduction, three chapters, and conclusions. The paper also contains 14 tables and a list of 55 references.

The first chapter presents the theoretical foundations of the study of the emotional sphere in middle-aged men and women with IDP status during the martial law in Ukraine. The second chapter describes the materials and methods of the psychological research. The third chapter includes information on the empirical

study of the emotional sphere in middle-aged individuals with IDP status during martial law in Ukraine. The study involved 120 participants, aged 40 to 60 years, divided into four groups based on gender and IDP status. The third chapter also presents the results of the research on the psychological features of the emotional sphere in middle-aged men and women with IDP status during martial law in Ukraine.

Keywords: emotional sphere, middle age, basic emotions, anxiety, aggression, stress, depression, martial law.